

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

Г.А. Арцямёнак

**УВОДЗІНЫ
Ў СЛАВЯНСКУЮ ФІЛАЛОГІЮ**

Метадычныя рэкамендацыі

*Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2020*

УДК 811.16(075.8)
ББК 80.4я73+81.41я73
А20

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. Пратакол № 4 ад 26.02.2020.

Аўтар: загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
Г.А. Арцямёнак

Рэцэнзент:
дацэнт кафедры агульнага і рускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук *Л.М. Вардамацкі*

Арцямёнак, Г.А.
А20 Уводзіны ў славянскую філалогію : метадычныя рэкамендацыі /
Г.А. Арцямёнак. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2020. – 48 с.

Метадычныя рэкамендацыі прызначаны для студэнтаў дзённай формы атрымання адукацыі спецыяльнасці “Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)”. Змяшчаюць галоўныя і найбольш цяжкія для засваення тэмы курса, планы практычных заняткаў, пытанні да заліку, тэксты на асноўных славянскіх мовах, спіс рэкамендаванай літаратуры.

Адрасуецца студэнтам і выкладчыкам філалагічных факультэтаў, а таксама ўсім, хто цікавіцца праблемамі славістыкі.

УДК 811.16(075.8)
ББК 80.4я73+81.41я73

© Арцямёнак Г.А., 2020
© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2020

ЗМЕСТ

Прадмова	4
1 Філалогія і яе месца сярод гуманітарных навук. Славянская філалогія як частка славяназнаўства	6
2 Славянскія народы і іх асноўныя этнічныя характарыстыкі	9
3 Старажытныя славяне, іх паходжанне і прарадзіма	12
4 Рассяленне славян. Узнікненне і развіццё дзяржаўнасці	15
5 Узнікненне славянскай пісьменнасці	17
6 Усходнеславянскія мовы. Украінская мова і яе асаблівасці	23
7 Заходнеславянскія мовы. Польская мова і яе асаблівасці	25
8 Заходнеславянскія мовы. Чэшская мова і яе асаблівасці	27
9 Паўднёvasлавянскія мовы. Балгарская мова і яе асаблівасці	29
10 Асноўныя этапы гісторыі славянскай філалогіі	31
Планы практычных заняткаў	38
Пытанні да заліку	42
Тэксты на славянскіх мовах	43
Спіс рэкамендаванай літаратуры	47

ПРАДМОВА

Курс “Уводзіны ў славянскую філалогію” служыць стварэнню агульнатэарэтычнай метадалагічнай базы, неабходнай для фарміравання шырокага філалагічнага кругагляду і прафесійных гісторыка-лінгвістычных ведаў, уменняў і навыкаў студэнтаў. У якасці адной з першых вучэбных дысцыплін на філалагічных спецыяльнасцях гэты прадмет аказвае істотны ўплыў на светапоглядныя пазіцыі студэнта-філолага, адыгрывае важную выхаваўчую ролю. Курс “Уводзіны ў славянскую філалогію” найбольш цесна звязаны з дысцыплінамі “Уводзіны ў мовазнаўства”, “Стараславянская мова”, “Гісторыя сусветнага мовазнаўства”, “Сучасная славянская мова”.

Праблемы, якія разглядаюцца ў курсе, грунтуюцца на дыялектыка-матэрыялістычным падыходзе да этнічных моў і культур як асаблівых сацыяльных з’яў, па сваім паходжанні і функцыянальнай сутнасці непарыўна звязаных з чалавечым грамадствам – тварцом і носбітам мовы, свядомасці і культуры. Курс “Уводзіны ў славянскую філалогію” з’яўляецца сінтэтычным курсам, які мае, побач з лінгвістычнай, гістарычную і этнаграфічную скіраванасць, змяшчае значны культуралагічны кампанент, садзейнічае развіццю цікавасці студэнтаў да старажытных каранёў і традыцый, з якіх развілася сучасная славянская культура, ментальнасць, дзяржаўнасць.

Вучэбная дысцыпліна “Уводзіны ў славянскую філалогію” адносіцца да кампанента ўстанова вышэйшай адукацыі цыкла спецыяльных дысцыплін. Яна рыхтуе студэнтаў да больш свядомага, асэнсаванага ўспрымання такіх лінгвістычных і гістарычных курсаў, як стараславянская мова, славянская міфалогія, беларуская палеаграфія, сучасная беларуская мова, гісторыя беларускай мовы, гісторыя Беларусі, сучасная славянская мова, фалькларыстыка.

Курс “Уводзіны ў славянскую філалогію” складаецца з цыкла лекцый і цыкла практычных заняткаў. Лекцыі маюць у асноўным праблемны характар і накіраваны на выпрацоўку ў студэнтаў самастойнага навуковага мыслення. Практычныя скіраваны на фарміраванне навыкаў творчага аналізу фактычнага моўнага матэрыялу з розных славянскіх моў і лінгвістычнай літаратуры.

Асноўная *мэта* выкладання дысцыпліны – увесці студэнтаў у кола вузлавых праблем славістыкі, даць разуменне гістарычных прычын і падстаў славянскага адзінства, паказаць каштоўнасць і непаўторнасць славянскіх моў і культур, ацаніць уклад славянскіх народаў у сусветную цывілізацыю.

Задачы вывучэння дысцыпліны наступныя:

– знаёмства са славянскімі народамі, іх колькасцю, геаграфічнай

распаўсюджанасцю, дзяржаўнай прыналежнасцю, мовай, рэлігіяй;

– раскрыццё этнагенезу славян, гісторыі іх рассялення, асаблівасцей духоўнага жыцця і побыту па моўных звестках;

– атрыманне першапачатковых звестак пра ўзнікненне пісьменнасці ў славян, з’яўленне кніг, літаратурных моў і іх далейшае развіццё;

– агульнае знаёмства з сучаснымі славянскімі мовамі, асаблівасцямі іх фанетыкі, лексікі, граматыкі, пісьма;

– кароткі агляд асноўных этапаў гісторыі славянскай філалогіі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **ведаць:**

– асноўныя катэгорыі славянскай філалогіі і яе месца ў сістэме гуманітарных ведаў;

– становішча славянскіх моў у індаеўрапейскай моўнай сям’і;

– сувязі і ўзаемаадносіны канкрэтнай славянскай мовы з іншымі блізкароднаснымі і няблізкароднаснымі мовамі;

– лінгвістычную сітуацыю ў славянскім арэале наогул і ў межах пашырэння асобнай славянскай мовы;

– кароткую гісторыю даследавання славянскіх моў і літаратур.

Студэнт павінен **умець:**

– арыентавацца ў праблемах этна- і глотагенезу славян;

– прымяняць атрыманыя веды ў працэсе вывучэння іншых вучэбных дысцыплін;

– вызначаць тэндэнцыі развіцця сучаснай славістыкі;

– ажыццяўляць самастойны пошук, адбор і першасную апрацоўку філалагічнай інфармацыі па канкрэтнай праблеме;

– раскрываць сутнасць вывучаных моўных з’яў на моўных прыкладах;

– свабодна карыстацца засвоеным тэрміналагічным апаратам;

– правільна прымяняць асноўныя метады філалагічнага аналізу;

– творча аналізаваць навуковую літаратуру.

Студэнт павінен **валадаць:**

– навыкамі прымянення метадаў супастаўляльнага даследавання роднасных моў пры рашэнні праблем этна- і глотагенезу;

– метадамі даследавання ў галіне славістыкі;

– асноўнымі прыёмамі аналізу моўнага матэрыялу і літаратуры па славянскай філалогіі.

1 ФІЛАЛОГІЯ І ЯЕ МЕСЦА СЯРОД ГУМАНІТАРНЫХ НАВУК. СЛАВЯНСКАЯ ФІЛАЛОГІЯ ЯК ЧАСТКА СЛАВЯНАЗНАЎСТВА

Філалогія (грэч. *phileō* люблю, *logos* слова) – комплекс навуковых дысцыплін гуманітарнага цыкла, што вывучаюць сутнасць і гісторыю духоўнай культуры чалавецтва праз моўны і стылістычны аналіз пісьмовых **тэкстаў**. Філалогія ў літаральным перакладзе азначае “любаслоўе” або “словалюбства”. Філолаг у зыходным значэнні – гэта аматар слова, славеснасці, літаратуры. Філалогія даследуе культуру чалавецтва, адлюстраваную **моўнымі** сродкамі. Іншыя праявы культуры (жывапіс, музыка, танец, архітэктура) знаходзяцца па-за межамі філалогіі.

Зыходная рэальнасць філалогіі – **тэкст** ва ўсёй сукупнасці ўнутраных аспектаў і знешніх сувязей. **Тэкст** – гэта твор пісьменнасці, літаратуры, фальклору, што напісаны, надрукаваны або бытуе ў вуснай форме. Спрэчным з’яўляецца пытанне пра існаванне тэкстаў у першабытных плямёнаў.

Да **філалагічных дысцыплін** адносяцца мовазнаўства, літаратуразнаўства, фалькларыстыка, археаграфія, палеаграфія, тэксталогія, рыторыка.

Мовазнаўства (лінгвістыка) – гэта навука пра мову, яе будову, гісторыю, функцыі ў грамадстве. Мовазнаўства даследуе знешні, фармальны бок тэкстаў.

Літаратуразнаўства – навука пра паходжанне, сутнасць, грамадскую ролю мастацкай літаратуры. Яно даследуе ўнутраны, змястоўны бок тэкстаў.

Фалькларыстыка (ад англ. *folk-lore*) – навука пра народную паэтычную творчасць (фальклор). Аб’ектам даследавання тут з’яўляюцца тэксты, аўтар якіх – народ, яны доўгі час бытавалі ў вуснай форме.

Археаграфія (ад грэч. *archaios* даўні, *graphō* пішу) – дапаможная дысцыпліна, якая распрацоўвае прынцыпы і метады пошуку, збору, вывучэння і выдання пісьмовых гістарычных крыніц (грамат, актаў, летапісаў, хронік і іншых дакументаў). Гэта навука развіваецца ў архівах.

Палеаграфія (ад грэч. *palaios* старажытны, *graphō* пішу) – дапаможная дысцыпліна, якая вывучае гісторыю пісьма, абрысы і змены форм літар, шрыфтоў (стварэнне і развіццё пісьмовых знакаў). Палеаграфія даследуе таксама пісчыя матэрыялы, прылады пісьма, паперу, пераплёты, вадзяныя знакі, арнаменты, мініяцюры і да т. п.

Тэксталогія – галіна філалогіі, якая вывучае гісторыю тэкстаў твораў пісьменнасці, літаратуры і фальклору з мэтай іх публікацыі, калі з некалькіх варыянтаў выбіраецца аптымальны.

Рыторыка (грэч. *rhētorikē*) – навука пра аратарскае майстэрства, красамоўства.

Філалогія займае адно з цэнтральных месцаў у сістэме **гуманітарных** навук – навук пра чалавека, да якіх адносяцца яшчэ, напрыклад, філасофія, мастацтвазнаўства, гісторыя, эканоміка. Асабліва цесна звязана філалогія з гісторыяй. Невыпадкова ў многіх універсітэтах існавалі і існуюць гісторыка-філалагічныя факультэты.

Філалогія ўзнікла вельмі даўно (V–IV стст. да н. э.) з-за неабходнасці тлумачэння (каменціравання) пісьмовых тэкстаў. У старажытнай Індыі існавалі рэлігійна-філасофскія зборнікі “Веды” (на санскрыце *vēda* – веды), якія лічыліся свяшчэннымі. Самай важнай і старажытнай з іх была “Рыгведа” (зборнік гімнаў), якая была створана каля 1500 г. да н. э. З цягам часу гутарковыя мовы моцна разышліся з ведыйскай. Узніклі неадкладныя практычныя задачы – тлумачыць старажытныя тэксты і захаваць іх нязменнымі (вымаўленне, значэнне слоў). Так з’явіліся **ведангі** – першыя спецыяльныя філалагічныя творы. Спісы незразумелых у “Ведах” слоў сталі першымі слоўнікамі.

У старажытнай Грэцыі ў III–II стст. да н. э. існавала Александрыйская школа граматыкі. У полісе Александрыя знаходзілася найбагацейшая ў старажытнасці бібліятэка на 800 тысяч рукапісаў. Ёй загадваў Арыстарх Самафракійскі, які меў каля 40 вучняў і праводзіў з імі навукова-даследчую работу. Александрыйцы ўпершыню далі поўны правераны тэкст паэм Гамера “Іліяда” і “Адысея” (XII–VII стст. да н. э.). Такім чынам, школьнае каменціраванне Гамера стаяла каля вытокаў еўрапейскай філалогіі. Найпершая задача філолагаў з самага пачатку была практычная – дапамагчы людзям у разуменні слоў і тэкстаў.

У сярэднія вякі з увядзеннем хрысціянства ў Еўропе прадметам даследавання філолагаў становіцца “боскае” слова. Узнікае біблейская (сага, свяшчэнная) філалогія. Першым беларускім філолагам можна лічыць Ф. Скарыну, які ў 1517–1519 гг. у Празе выдаў 23 кнігі “Бібліі”.

Тэрмін “філалогія” ў сучасным разуменні замацаваўся ў працах нямецкага філолага Фрыдрыха Аўгуста Вольфа (1759–1824). У 1830 годзе выйшла яго “Энцыклапедыя філалогіі”.

Паколькі тэксты ствараліся і ствараюцца на розных мовах, філалогія падзяляецца на адгалінаванні ў сувязі з групамі роднасных моў, асобнымі мовамі і народамі. Так, **класічная філалогія** сфарміравалася ў эпоху Адраджэння як універсальная навука пра антычнасць, тэкставую спадчыну старажытных грэкаў і рымлян. **Усходняя філалогія** вывучае пісьмовыя помнікі народаў Усходу і падзяляецца на кітайскую, японскую, індыйскую і інш. **Германская філалогія** даследуе тэксты, створаныя на мовах германскай групы (англійскай, нямецкай, шведскай, дацкай, нарвежскай і інш.), **раманская філалогія** – тэксты на мовах раманскай групы (французскай, іспанскай, італьянскай, партугальскай і інш.). Увогуле асобных разнавіднасцей філалогіі можна налічыць столькі, колькі існуе моўна-пісьмовых рэгіёнаў свету. Развіваецца і філалогія адной мовы.

Заснавальнікам беларускай філалогіі з'яўляецца Я.Ф. Карскі (1861–1931), рускай філалогіі – М.В. Ламаносаў (1711–1765).

Славянская філалогія вывучае пісьмовыя тэксты на славянскіх мовах і з'яўляецца састаўной часткай **славяназнаўства (славістыкі)**. Славяназнаўства – гэта комплекс навук, якія вывучаюць матэрыяльную і духоўную культуру славян у мінулым і на сучасным этапе. У залежнасці ад сувязі з канкрэтным народам вылучаюцца наступныя кампаненты славяназнаўства і славянскай філалогіі: **русістыка, беларусістыка, украіністыка, паланістыка, багемістыка, славакістыка, сарабістыка, славеністыка, сербістыка, краатыстыка, балгарыстыка, македаністыка**. Галоўная падстава вылучэння такіх раздзелаў – моўная аснова тэкстаў.

У наш час ідзе непазбежная дыферэнцыяцыя філалагічных ведаў, але захоўваецца і цэласнае разуменне філалогіі. Філалогія існуе як асобы прыныцып цэласнага падыходу да прадмета даследавання (тэкстаў). У адрозненне ад агульнага мовазнаўства няма агульнай філалогіі, але ёсць адзінства розных філалогій.

Філалагічныя дысцыпліны складаюць аснову **філалагічнай адукацыі** як сістэмы падрыхтоўкі спецыялістаў у галіне мовы і літаратуры – лінгвістаў, літаратуразнаўцаў, выкладчыкаў і настаўнікаў мовы і літаратуры, перакладчыкаў, рэдактараў, літаратурных работнікаў і інш.

У сістэме вышэйшай філалагічнай адукацыі значнае месца займае курс **“Уводзіны ў славянскую філалогію”**. Яго асноўныя задачы:

- 1) пазнаёміць студэнтаў са славянскімі народамі, іх колькасцю, геаграфічнай распаўсюджанасцю, дзяржаўнай прыналежнасцю, рэлігіяй;
- 2) раскрыць этнагенез (паходжанне) славян, іх гісторыю, рассяленне, быт, духоўны свет па моўных звестках;
- 3) расказаць пра з'яўленне ў славян пісьменнасці, кніг і літаратурнай мовы, іх далейшым развіццём;
- 4) даць агульнае знаёмства з сучаснымі славянскімі мовамі, асаблівасцямі іх фанетыкі, лексікі, граматыкі, пісьма;
- 5) кратка раскрыць асноўныя этапы гісторыі славянскай філалогіі.

Такім чынам, гэты курс уводзіць у асноўнае кола праблем славістыкі, тлумачыць гістарычныя прычыны і падставы славянскага адзінства.

Асноўныя бібліяграфіі славянскай філалогіі:

1. Калоева И.А. Советское славяноведение: Литература о зарубежных славянских странах на русском языке. 1918–1960. – М., 1963.
2. Славянское языкознание: Библиографический указатель литературы, изданной в СССР. – М., 1963, 1969, 1973, 1980, 1985, 1989... (адлюстроўвае выданні з 1918 г.).
3. Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. М., 1979.

4. Энциклопедия славянской филологии. Спб.; Пг.; Л.: Издательство Академии наук, 1908–1929. (Вышла 10 выпускаў).

5. Часопісы “Славяноведение” (з 1965 года ў Маскве, у 1965–1991 гг. пад назвай “Советское славяноведение”), “Slavia” (з 1922 г. у Празе), “Slavia Orientalis” (з 1952 г. у Варшаве), “Slavia Occidentalis” (з 1921 г. у Познані).

2 СЛАВЯНСКІЯ НАРОДЫ І ІХ АСНОЎНЫЯ ЭТНІЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ

Славяне – гэта група роднасных народаў, носьбітаў славянскіх моў. Сёння ў адносна цэласны метаэтнас славян аб’ядноўвае агульнасць паходжання і блізкасць сродкаў зносін. Славяне – колькасна найбольшая ў Еўропе група народаў (каля 240 млн.). (*Статыстычныя звесткі ў гэтым параграфі грунтуюцца на розных крыніцах і маюць прыблізна-ацэначны характар*). Агульная колькасць славян у свеце звыш 295 млн. чалавек (у 1850 годзе было 80 млн., у 1911 – 160 млн.). Каля 50 млн. славян пражывае ў азіяцкай частцы Расіі і іншых рэспублік былога СССР, прыблізна 10 млн. на амерыканскім і іншых кантынентах.

Славяне раздзяліліся з VI стагоддзя, прайшло ўжо паўтары тысячы гадоў, але да гэтага часу захоўваецца адчуванне славянскай агульнасці, блізкасць моў, памяць аб адзінстве паходжання, хоць славяне жылі і жывуць у розных дзяржавах. Паходжанне этноніма “славяне” застаецца дыскусійным, звязваецца са словам, *славай*, каранем **slov-* ‘павольны’. Славяне падзяляюцца на 3 падгрупы – усходнія, заходнія і паўднёвыя.

Усходнія славяне (200 млн.):

Рускія – 145 млн. (120 млн. у Расіі, 8 млн. ва Украіне, 4 млн. у Казахстане, 3 млн. у ЗША, 1 млн. у Беларусі, 0,5 млн. у Латвіі, Узбекістане, Канадзе). Этнонім паходзіць хутчэй за ўсё з караня *ros, rus* ‘нарманы, скандынавы’ (параўн. фінскае *Ruotsi* ‘Швецыя’; старажытнаісландскае *Roostmenn* ‘весляры, мараходы’).

Украінцы – 45 млн. (37 млн. ва Украіне, 4 млн. у Расіі, 1 млн. у Казахстане, 0,5 млн. у Малдове, 0,5 млн. у ЗША, 0,5 млн. у Канадзе, 0,3 млн. у Польшчы, пражываюць таксама ў Аргенціне, Бразіліі, Аўстраліі, Чэхіі, Славакіі, Румыніі, Венгрыі). Этнонім паходзіць ад *ускраіны* (Расійскай імперыі).

Беларусы – 10 млн. (8 млн. у Беларусі, 1 млн. у Расіі, 0,4 млн. ва Украіне, 0,3 млн. у Польшчы, а таксама ў ЗША, Канадзе, Аўстраліі). Паходжанне першай часткі этноніма да канца няяснае, звязваецца з колерам валасоў, адзення жыхароў, прасторавай арыентацыяй (белы – заходні), значэннямі ‘свабодны’, ‘вялікі’, ‘праваслаўны’.

Заходнія славяне (62 млн.):

Палякі – 45 млн. (38 млн. у Польшчы, 4 млн. у ЗША, 1 млн. у краінах СНД, 0,3 млн. у Францыі; значныя польскія дыяспары ў Канадзе, Вялікабрытаніі, Бразіліі, Аргенціне, Германіі). Этнонім паходзіць ад *поле* (параўн. старая назва палякаў *ляхі* звязана з *leđo* ‘ляда’).

Чэхі – 11 млн. (9,5 млн. у Чэхіі, 0,5 млн. у ЗША, таксама ў Славакіі, Канадзе, Аўстраліі, Германіі, Францыі). Этнонім узыходзіць да праславянскага **ščedo* ‘дзіця’ або **četa* ‘атрад’.

Славакі – 5,5 млн. (4,5 млн. у Славакіі, 0,5 млн. у ЗША, а таксама ў Чэхіі, Польшчы, Румыніі, Канадзе).

Сербалужычане (*лужыцкія сербы, лужычане, сорбы*; саманазва – *серб’я, сербскі люд*; нямецк. *die Sorben*) – 60 тысяч (пражываюць уперамешку з немцамі на тэрыторыі Германіі ў раёне гарадоў Котбус і Баўцэн па рацэ Шпрэе).

Паўднёвыя славяне (32 млн.):

Балгары – 8,5 млн. (8 млн. у Балгарыі, 0,3 млн. ва Украіне і Малдове, а таксама ў ЗША, Румыніі, Грэцыі, Турцыі, Венгрыі). Этнонім звязаны з назвай старажытнага цюркскага народа *булгары* (ст.-цюрк. *bulyar* ‘мяшанец, метыс’), частка якога на чале з ханам Аспарухам у VII ст. прыйшла на тэрыторыю саюза сямі славянскіх плямёнаў і заключыла з ім пагадненне, у выніку чаго ўтварылася аб’яднаная славяна-балгарская дзяржава.

Сербы – 10 млн. (6,5 млн. у Сербіі, 1,5 млн. у Босніі і Герцагавіне, 0,7 млн. у Харватыі, таксама ў ЗША, Канадзе, Румыніі, Аўстрыі). Этнонім звязваюць з праславянскімі **sьrbь* ‘саюзнік’, **sьbrь* ‘сябар’, **serv-* ‘ахоўваць (жывёлу)’, рускім *север*.

Харваты – 6 млн. (3,8 млн. у Харватыі, таксама ў Босніі і Герцагавіне, Аўстраліі, ЗША, Аўстрыі, Канадзе). Этнонім, магчыма, узыходзіць да скіфскага **xarv-*, адпаведнага праславянскаму **serv-*.

Славенцы – 2,3 млн. (2 млн. у Славеніі, пражываюць таксама ў Італіі, Аўстрыі, ЗША, Аўстраліі).

Баснійцы (*баснійскія мусульмане, басанцы, баснякі*, ранейшая саманазва – *муслімане*) – 2,1 млн. (1,9 млн. у Босніі і Герцагавіне, жывуць у Сербіі, Турцыі, ЗША, Аўстрыі). Паводле этнічнага паходжання баснійцы – гэта сербы і харваты, якія за час турэцкага панавання на Балканах (2 палова XV ст. – 1878 г.) прынялі іслам. Назва ракі *Босна (Bosna)* звязваецца з ілірыйскім ‘цякучая’ ці албанскім ‘салёная’. *Герцагавіна* паходзіць ад венгерскага *herceg* ‘ваявода’. Персідскае *musliman* (з арабскага *muslim* ‘тс’) – ‘пакорныя ісламу’.

Македонцы – 1,8 млн. (1,4 млн. у Паўночнай Македоніі, таксама ў Грэцыі, Аўстраліі, ЗША). Тапонім *Македонія* паходзіць ад ілірыйскага *taketia* ‘жывёла’ або ўласнага імя *Македон*.

Чарнагорцы – 0,6 млн. (жывуць у асноўным у Чарнагорыі і Сербіі, яшчэ ў Італіі, ЗША). Назва краіны *Црна Гора* азначае ‘чорны (хваёвы) лес у гарах’.

Ад былых *балтыйскіх (паморскіх) славян* засталася этнаграфічная група *кашубаў* (0,3 млн.), якія жывуць у раёне польскага горада Гданьска, *палабскія славяне* былі поўнасьцю асіміляваны немцамі ў XVIII стагоддзі.

Дзяржавы з асноўным славянскім насельніцтвам і іх сталіцы: **Расія** – Масква, **Украіна** – Кіеў, **Беларусь** – Мінск (як самастойныя дзяржавы ў сучасных межах існуюць з 1991 г.), **Польшча** – Варшава (з 1918), **Чэхія** – Прага, **Славакія** – Браціслава (абедзве з 1993), **Балгарыя** – Сафія (з 1908), **Славенія** – Любляна, **Харватыя** – Заграб, **Боснія і Герцагавіна** – Сараева, **Македонія** – Скоп’е (усе з 1991), **Сербія** – Бялград, **Чарнагорыя** – Цэтынэ, “галоўны горад” – Падгорыца (абедзве ў сучасных межах з 2006, у 1991–2003 на іх тэрыторыі існавала *Югаславія*, у 2003–2006 гг. – свабодная федэрацыя *Сербія і Чарнагорыя*).

Істотнае значэнне для этнакультурнай характарыстыкі славян мае іх падзел па *канфесійнай* прыкмеце (прыналежнасці да той ці іншай рэлігіі). Трэба, аднак, улічваць, што ў сённяшнім свеце значна пашырыўся *атэізм* як светапогляд, што цалкам адмаўляе рэлігійныя ўяўленні. Сярод славянскага насельніцтва найбольш распаўсюджана *хрысціянства* – сусветная рэлігія, якая выступае ў трох асноўных разнавіднасцях: праваслаўе, каталіцызм (утварыліся ў 2-й палове XI ст.) і пратэстанцтва (узнікла ў XVI ст.).

Рускія вернікі пераважна праваслаўныя, у тым ліку стараверы (плынь стараверства з’явілася ў 2-й палове XVII ст. у выніку расколу і адмовы часткі насельніцтва прызнаць рэформы патрыярха Нікана, паводле якіх уводзіліся элементы новай абраднасці: 6-канцовы крыж, 3-пальцавае хрышчэнне, напісанне Ісус і інш.). *Беларусы* – праваслаўныя (прыкладна 2/3) і католікі (каля 1/3 вернікаў). Сустрэкаюцца таксама ўніяты. *Уніяцтва* стала своеасаблівай з’явай беларускай і ўкраінскай канфесійнай гісторыі, яно заснавана на аб’яднанні рымска-каталіцкай царквы з праваслаўнай, пэўным сінтэзе іх абрадаў і дагматыкі. Узнікла ў 1596 г. (Брэсцкая унія). Да часу забароны ўніяцкай царквы на Беларусі (1839) уніятамі было каля 80% беларускага насельніцтва. Пераважна ўніяцкую веру вызнаюць прадстаўнікі беларускай дыяспары за мяжой. Сярод *украінскіх* вернікаў суадносіны праваслаўных і католікаў прыкладна такія ж, як і сярод беларускіх, але колькасць уніятаў (грэка-католікаў) прыкметна большая. У апошні час значнае пашырэнне ва ўсіх усходніх славян набылі розныя пратэстанцкія суполкі (баптысты, пяцідзясятнікі, сведкі Іеговы і інш.).

Палякі – у асноўным католікі, ёсць пратэстанты, *чэхі* – пераважна католікі, сустракаюцца пратэстанты, *славакі* – у асноўным католікі, ёсць пратэстанты (лютэране) і ўніяты, *сербалужычане* – галоўным чынам пратэстанты (лютэране), ёсць католікі.

Балгары галоўным чынам праваслаўныя, але ёсць і значная колькасць мусульман, *сербы*, *македонцы* і *чарнагорцы* – пераважна праваслаўныя, зрэдку сустракаюцца мусульмане, католікі, пратэстанты, *харваты* і *славенцы* ў асноўным католікі, *баснійцы* – мусульмане.

Найбольш яркая і выразная этнічная прыкмета народа – яго *мова*. Рускія карыстаюцца *рускай* мовай, беларусы – *беларускай* і *рускай*, украінцы – *украінскай*, палякі – *польскай* (кашубы – кашубскім дыялектам), чэхі – *чэшскай*, славакі – *славацкай*, сербалужычане – *сербалужыцкай* у 2 дыялектных і 2 літаратурных формах (*верхнялужыцкай* і *ніжнялужыцкай*), а таксама нямецкай, балгары – *балгарскай*, славенцы – *славенскай*, македонцы – *македонскай*, сербы, харваты, баснійцы, чарнагорцы – *сербскахарвацкай* (але апошнім часам ужо асобна вылучаюць *сербскую* і *харвацкую* мовы, гавораць пра пачатак станаўлення *баснійскай* і *чарнагорскай*). Мёртвай славянскай мовай з’яўляецца *палабская*. Існуюць і так званыя славянскія літаратурныя мікрамовы, напрыклад, *русінская* (каля 30 тысяч чалавек у Сербіі і Харватыі), *заходнепалеская* (у Беларусі).

Такім чынам, сёння налічваецца **14** славянскіх народаў (3 усходнеславянскія, 4 заходнеславянскія, 7 паўднёваславянскіх) і **15** жывых славянскіх моў (3 + 5 + 7).

3 СТАРАЖЫТНЫЯ СЛАВЯНЕ, ІХ ПАХОДЖАННЕ І ПРАРАДЗІМА

Славяне як асобны этнас вылучыліся з *індаеўрапейцаў*. Індаеўрапейскае этнічнае адзінства існавала да IV тысяч. да н. э. Прарадзімай індаеўрапейцаў лічылі поўдзень сучаснай Украіны, Каўказ, Індыю. У апошні час у якасці іх прарадзімы з найбольшай верагоднасцю называюць *паўвостраў Малая Азія* (тэрыторыя сучаснай Турцыі). Складаныя даследаванні мовазнаўцаў прывялі да высновы, што гэта была мясцовасць з горным ландшафтам і морам, там выпадалі вялікія дажджы і снег, была зіма і лета, буры і навальніцы, раслі бяроза, бук, дуб, ціс, сасна, яблыня, у лясах вадзіліся алень, воўк, мядзведзь, леў, тур, ляталі гусі, качкі, лебедзі. Такія прыродныя ўмовы існавалі ў Малой Азіі. Мовазнаўцы таксама сведчаць, што суседзямі індаеўрапейцаў былі семіцкія плямёны. Магчыма, гэта была тэрыторыя паміж Турцыяй і Іранам. Трэба мець на ўвазе, што прыродныя ўмовы маглі і змяняцца.

У канцы IV тысяч. да н. э. індаеўрапейцы сталі рассяляцца. Самыя старажытныя тэксты на індаеўрапейскіх мовах – хецкія клінапісныя надпісы XVIII ст. да н. э., зборнік індыйскіх міфаў “Рыгведа” II тысяч. да н. э., крыта-мікенскія помнікі грэчаскай мовы XV–XIII ст. да н. э. – сведчаць пра распад індаеўрапейскай прамовы да III тысяч. да н. э.

Ці непасрэдна славяне вылучыліся з індаеўрапейцаў? Ці існавала нейкая прамежкая фаза? Сёння існуе добра абгрунтаваная гіпотэза пра

балта-славянскае адзінства. Славянскія мовы маюць больш агульных граматычных і лексічных рыс з балтыйскімі, чым з іншымі (параўн. літ. *veveris* ‘вавёрка’, *ežeras* ‘возера’, *viršus* ‘верх’, *dilbti* ‘дзяўбці’, лат. *draudzība* ‘дружба’, *vadīt* ‘вадзіць’, *vārna* ‘варона’). Такім чынам, прамежкавай фазай былі **балта-славяне** (як і інда-іранцы). Хаця застаецца верагоднасць тлумачэння такіх уплываў пазнейшымі суседскімі кантактамі.

Балта-славянская супольнасць існавала ў II тысяч. да н.э. на тэрыторыі паміж Одрой і Дняпром. На заходнім краі гэтай тэрыторыі, **паміж Віслай і Одрой**, не пазней VII ст. да н. э. узнікаюць славяне. Балты займаюць тэрыторыю паміж Віслай і Дняпром. Праславянская мова па сваіх асаблівасцях бліжэйшая да старажытнай прускай, чым да літоўскай (балтыйскі народ прусы жыў у нізоўях Віслы на ўзбярэжжы Балтыйскага мора). Часам утварэння праславянскай мовы, а значыць і славян як самастойнага этнасу, звычайна называюць IX ст. да н.э. Ва ўсякім выпадку, у VII ст. да н. э. яна ўжо існавала як самастойная. Пра гэта сведчыць “аргумент медзі” – тое, што славяне і балты маюць розныя назвы гэтага металу: славяне запазычылі назву ў Закаўказзі (ад назвы краіны Мідыя), а балты – з Волгі, ад фіна-ўгорскіх народаў (літ. *varis*, лат. *varš*). Мідыйскія руднікі існавалі ў VII ст. да н. э., пасля гэтага часу эпоха бронзы завяршылася.

Тое, што славяне ўзніклі і доўгі час жылі ў вісла-одэрскім міжрэччы, пацвярджаецца наяўнасцю славяна-германскіх і славяна-кельцкіх лексічных кантактаў. Яны былі б немагчымыя пры ўмове іншай лакалізацыі праславян. Параўн. германізмы **xlēbь*, **mešь*, **ropь*, **skotь*, **šelmь*, **bljudo*, кельцкія запазычаны **sluga*, **braga*. Іранізмы **bogь*, **nebo*, **slovo*, **sormь*, **rajь* прыйшлі ад скіфаў, якія жылі на поўнач ад Чорнага мора (тэрыторыя сучаснай Украіны), а ў V ст. да н. э. на некаторы час заваявалі славян на іх гістарычнай прарадзіме. Таму і адпаведная лексіка адносіцца да сакральнай сферы, звязана з міфалогіяй заваёўнікаў.

Існуюць тры асноўныя крыніцы звестак пра старажытных славян.

1) **Пісьмовыя крыніцы.** Яны пра славян да нашай эры нічога не паведамляюць. У V ст. да н. э. грэчаскі гісторык Герадот піша пра народы на тэрыторыі сучаснай Украіны, падрабязна – пра скіфаў, гаворыць, што іх суседзямі былі **неўры, будзіны** (??).

У I–II стст. грэчаскія і рымскія гісторыкі Тацыт, Пліній, Пталемей згадваюць пра вялікі народ **венеды (венеты)**, які жыў паміж Балтыйскім морам і Карпатамі. Як вядома, немцы “вендамі” называюць славян, фіны называюць рускіх “веня”, існавала ўсходнеславянскае племя **вяцічы** (зыходны карань **vent-*). Магчыма, гэта ўсё адзін і той жа карань.

У VI ст. колькасць звестак пра славян значна павялічваецца. Остгоцкі гісторык Іардан піша пра славян (склавенаў), прычым ужывае этнонімы **венеты, склалены, анты** як блізказначныя. Венеты дзеляцца на склавенаў

і антаў. Жывуць яны на вялікай тэрыторыі ад Віслы да Днястра, замест гарадоў у іх – балоты і лясы. Візантыйскі гісторык Пракопій (з Палесціны) гаворыць пра блізкасць склавенаў і антаў і што некалі імя ў іх было адно і тое ж. Пражываюць яны ў нізоўях Дуная. Іаан Эфескі з Візантыі ў гэты ж час расказвае пра напады славян на Візантыю. Шматлікасць крыніц сведчыць пра значную пашыранасць і сілу славян да гэтага часу, але ўсе гэтыя крыніцы не даюць дакладнай лакалізацыі.

2) **Археалагічныя помнікі.** Гістарычная агульнасць археалагічных помнікаў на пэўнай тэрыторыі (рэшткі пабудовы, прыклад працы, пахаванняў) называецца *археалагічнай культурай*. Археалагічныя помнікі даюць дакладнае месца і час, але нічога не гавораць пра этнічную прыналежнасць носьбітаў той ці іншай культуры.

Тшцінецкая культура (ад назвы вёскі Тшцінец, Польшча) належыць да XVI–X стст. да н. э., уключае зямлянкі, пахаванні, рэшткі жывёл і звязваецца з папярэднікамі славян. Пазней гэта тэрыторыя (сёння ўсходняя Польшча, поўдзень Беларусі) увайшла ў склад лужыцкай культуры.

У II–I тысяч. да н. э. на велізарнай тэрыторыі Заходняй Еўропы ад Балтыйскага да Міжземнага мора і ад Роны да Віслы існавалі роднасныя *культуры палёў пахавальных урнаў*. Для іх было характэрна спальванне нябожчыкаў і пахаванне іх попелу ў гліняных сасудах. Відаць, гэта былі продкі еўрапейскіх народаў – кельтаў, германцаў, балта-славян, якія яшчэ выразна не падзяліліся. Разнавіднасць гэтых культур – *лужыцкая культура* (XIII–II стст. да н. э.). Першыя яе помнікі былі знойдзены на тэрыторыі Лужыцы (сучасная ўсходняя Германія), але распаўсюджвалася культура значна шырэй – ад Балтыкі да Дуная. Для яе характэрна своеасаблівая ляпная кераміка з упрыгожаннямі. Гэта найбуйнейшая культура перыяду да нашай эры на тэрыторыі сучаснага славянства. Хто яе стваральнікі – венеты, продкі славян, балта-славяне?? Пытанне пакуль што застаецца адкрытым.

Ад VII–III стст. да н. э. дайшлі помнікі *мілаградскай культуры* (ад назвы вёскі ў Рэчыцкім раёне), пашыраныя на поўдні Беларусі і поўначы Украіны. Для культуры характэрны паўзямлянкі і наземныя дамы на слупах, пахаванні розных тыпаў.

III ст. да н. э. – IV ст. н. э. датуецца *зарубінецкая культура* (ад назвы вёскі каля Кіева). Для яе характэрны бескуртанныя могільнікі (спальванне нябожчыкаў), прыкладна роўныя суадносіны касцей дамашніх і дзікіх жывёл (раўнамернае развіццё палявання і жывёлагадоўлі). Помнікі культуры пашыраны ў сярэднім Падняпроўі да Магілёва. Вельмі верагодная яе прыналежнасць славянам. На захадзе зарубінецкая культура межавала з *пізэворскай* (ахоплівае паўднёвую і цэнтральную Польшчу), якая мае аналагічны тып пахаванняў.

Да V–VIII стст. н. э. адносяцца помнікі *пражскай культуры*, якую даследчыкі аднадушна лічаць славянскай. Такім чынам, археалагічныя

факты ўказваюць на магчымыя ці верагодныя славянскія арэалы, але многае тут застаецца пад пытаннем.

3) **Звесткі з тапанімікі (асабліва гідронімы).** Так, на тэрыторыі сучаснай Беларусі пераважаюць назвы рэк і азёр балтыйскага паходжання (*Нёман, Лучоса, Нарач, Ула, Эса*), на тэрыторыі Украіны – іранскія (*Днепр*), на тэрыторыі еўрапейскай часткі Расіі – фінскія (*Ака, Волга*).

4 РАССЯЛЕННЕ СЛАВЯН. УЗНІКНЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

Верагодная карціна рассялення славян з прарадзімы бачыцца наступнай. У першых стагоддзях нашай эры пад націскам готаў, якія прыйшлі да вусця Віслы з паўднёвай Скандынавіі, славяне пачалі першую міграцыю на ўсход. З басейна Віслы яны перайшлі ў басейн Прыпяці і дасягнулі Дняпра. Далей яны раздзяліліся: адна група пайшла на поўдзень, другая – на поўнач уздоўж Дняпра. Славяне як бы абыходзілі балтаў паміж Віслай і Дняпром, паступова пранікаючы ўглыб. Пад націскам славян балты адыходзілі на поўнач, часткова ішло іх змяшанне са славянамі.

Прыпяцкае Палессе стала своеасаблівым мастом для перасялення славян. Паступова яны займаюць землі іранцаў (I–II стст.), балтаў (I–II стст.), фінаў (VI ст.). На іх субстраце і фарміруюцца продкі трох усходне-славянскіх народаў. **Субстрат** – гэта мясцовы народ, выцеснены і часткова асіміляваны пазнейшымі прышэльцамі, а таксама мясцовая мова, выцесненая і ў некаторых элементах асвоеная мовай прышлага насельніцтва. Сляды субстрату застаюцца ў народзе, які захоплівае пэўную тэрыторыю. Продкі беларусаў, украінцаў і рускіх, такім чынам, фарміраваліся адпаведна на балтыйскім, іранскім (скіфскім) і фінскім субстраце.

У VI ст. пачалася другая міграцыя славян – на поўдзень, на Балканы. Яны дасягнулі поўдня Грэцыі, Адрыятыкі і Міжземнага мора. Так узнікла падгрупа паўднёвых славян.

У гэты ж час частка славян пераходзіць Одру і ідзе на захад да Эльбы і Ютландыі (Данія). Так пачынаюць фарміравацца заходнія славяне, у прыватнасці, палабскія славяне. Славянскае адзінства, адзіная праславянская мова перастаюць існаваць. У IX ст. мадзьяры (венгры) сваім рэйдам у цэнтр Еўропы адрэзалі паўднёвых славян ад агульнаславянскага арэала. З гэтага часу пачынаецца гісторыя асобных славянскіх моў. У далейшым славяне рухаліся пераважна на ўсход і паўночны ўсход, асвойваючы малазаселеныя тэрыторыі.

Існуюць і іншыя версіі паходжання і прарадзімы славян. У “Аповесці мінулых гадоў” (летапіс XII ст.) гаворыцца: “селі славяне па Дунаі” (рака працякае па тэрыторыі Венгрыі, Румыніі, Балгарыі). Некаторыя вучоныя падтрымліваюць гэту версію, некаторыя лічаць яе легендай. Амаль усе

пытанні этнагенезу славян застаюцца спрэчнымі, да канца не вырашанымі. У наяўнасці толькі гіпотэзы, пункты гледжання. Без новых фактаў канчаткова вырашыць гэтыя пытанні наўрад ці магчыма.

Пра славяне жылі пры першабытнаабшчынным ладзе і не мелі дзяржаўнасці. Калі з'яўляецца класавае расслаенне, нараджаюцца феадальныя адносіны, тады ўтвараюцца і першыя дзяржавы. Узнікненне дзяржаўнасці ў славян адносіцца да VII–IX стст. У VII ст. існавала першая вядомая нам славянская дзяржава – **княства Сама** (623–658). Князь Сама ўзначаліў паўстанне супраць авараў (623) і для абароны ад знешняй агрэсіі аб'яднаў пад сваёй уладай славян Чэхіі, Славакіі, Лужыцы, часткова Харватыі і Славеніі. Пасля яго смерці дзяржава распалася.

Другой па часе ўзнікнення стала **Балгарская дзяржава (Першае Балгарскае царства)**, утвораная саюзам 7 славянскіх плямёнаў і прышлым цюркскім народам булгарамі на чале з ханам Аспарухам. Гэта дзяржава існавала як незалежная ў 680–1018 гг. (сталіца Пліска). У пачатку XI ст. яна трапіла ў залежнасць ад Візантыі (1018–1187), але да таго часу ўжо сфарміравалася ўстойлівая самасвядомасць балгарскай народнасці. Назва “балгары” была прынята як этнонім.

На мяжы VIII–IX ст. адбываецца станаўленне дзяржаўнасці ў сербаў, харватаў, славенцаў. Да другой паловы IX ст. на аснове аб'яднання шэрагу племянных саюзаў склалася **Кіеўская Русь** (існавала да пачатку XII ст.). Да IX – пачатку X ст. адносіцца існаванне дзяржавы **Вялікая Маравія** (833–906). У яе ўваходзілі Чэхія, Славакія, Лужыца, Панонія, частка славянскіх і польскіх земляў. Тут у 863 г. была створана славянская пісьменнасць. У IX ст. фарміруецца **Старажытнапольская дзяржава**.

У 1040-х гг. паморскія і палабскія славяне паміж вусцямі Эльбы і Одры ўтварылі **Вендскую дзяржаву**, якая праіснавала да першай трэці XII ст., але не змагла супрацьстаяць германскай агрэсіі.

Паралельна адбываюцца працэсы хрысціянізацыі славян (Русь прыняла хрышчэнне ў 988 г.). Пасля падзелу цэркваў у 1054 г. усходнія і большасць паўднёвых славян (за выключэннем харватаў і славенцаў) аказаліся ў сферы грэка-праваслаўнай царквы, заходнія славяне – у сферы рымска-каталіцкай.

Разам з першымі дзяржавамі фарміруюцца славянскія народнасці. На гэтыя працэсы вызначальны ўплыў аказвалі палітычныя фактары. Так, Вялікая Маравія распалася пад ударамі венграў у 906 г., і асобная мараўская народнасць там не ўзнікла. Кіеўская Русь спрыяла кансалідацыі старажытнарускай народнасці, але ў далейшым таксама распалася.

Як вядома, народнасці пры паступовым развіцці на стадыі капіталізму перарастаюць у нацыі. Але многія славяне ў сваёй гісторыі трапілі ў вельмі неспрыяльныя палітычныя ўмовы. Так, у IX ст. землі, заселеныя продкамі славенцаў, былі захоплены германскімі феодаламі, з 962 г. сталі часткай Свяшчэннай Рымскай імперыі. З X ст. землі продкаў славакаў уключаны ў

Венгерскую дзяржаву. Доўга, гераічна супраціўляліся германцам палабскія і паморскія славяне, але былі пазбаўлены незалежнасці і падвергліся гвалтоўнай, часткова і натуральнай асіміляцыі. Іх рэшткі захаваліся да XVIII ст. На сёння, праўда, яшчэ існуюць лужычане і кашубы (апошнія як этнаграфічная група ўвайшлі ў склад польскай нацыі).

У XIII–XIV стст. балгарская, сербская, харвацкая, чэшская і польская народнасці ў асноўным склаліся і маглі пачынаць фарміравацца ў нацыі. Але працэсы фарміравання нацый у балгар і сербаў былі перарваны ў канцы XIV ст. турэцкім нашэсцем. На доўгія 5 стагоддзяў яны страцілі незалежнасць, падвергліся этнічным дэфармацыям. Харватыя з-за знешняй небяспекі яшчэ ў 1102 г. прызнала ўладу венгерскіх каралёў, тым не менш захавала аўтаномію і ўласны пануючы клас, што пазітыўна паўплывала на нацыянальную самасвядомасць. У 1620 г. чэшскія землі трапляюць у Аўстрыйскую імперыю, Польшча траціць незалежнасць у канцы XVIII ст. Усё гэта тармозіць складванне нацый.

Усходнія славяне змагаліся са стэпавымі качэўнікамі, падвергліся мангола-татарскаму нашэсцю. У XIV–XVI стст. фарміруюцца тры асобныя самастойныя этнасы, якія тым не менш у XVII–XVIII стст. зноў аказваюцца ў адной дзяржаве – Расіі, потым СССР. Пры гэтым актыўна ішло перамешванне насельніцтва: міграцыі, войны, паўстанні, уцёкі сялян, шлюбы – усё гэта спрыяла этнічнаму збліжэнню. Працэс нацыянальнай кансалідацыі хутчэй ішоў у рускіх, марудней у беларусаў (негатыўна ўплывалі паланізацыя, русіфікацыя, адсутнасць свайго пануючага класа).

У XIX ст. у асноўным станаўленне славянскіх нацый завяршылася і фарміруецца ідэя **славянскай узаемнасці** – прызнанне агульнасці паходжання і культуры славян. Ажыўляецца агульнаславянская этнічная самасвядомасць. Найважнейшым цэнтрам агульнаславянскага духоўнага развіцця ў XIX ст. была Прага. Актыўна праходзіла чэшскае адраджэнне.

У 1918 г. на карце свету з’яўляюцца Польшча (у новых межах), Чэхаславакія, Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў (з 1929 г. – Югаславія). У XX ст. узнікаюць “маладыя” нацыі чарнагорцаў і македонцаў. Надзвычайныя страты прынесла славянскім краінам фашысцкая акупацыя. Потым усе яны будавалі сацыялізм. У 1991 г. распаліся СССР і Югаславія. Ішла кровапралітная вайна на Балканах. Сёння славяне зноў раздзелены палітычнымі, эканамічнымі, светапогляднымі бар’ерамі на пранізлівых вятрах гісторыі.

5 УЗНІКНЕННЕ СЛАВЯНСКАЙ ПІСЬМЕННАСЦІ

Дзейнасць Кірылы (Канстанціна Філасафа) і Мяфодзія

У 863 годзе вялікамараўскі князь Расціслаў накіраваў паслоў у сталіцу Візантыйскай імперыі Канстанцінопаль да імператара Міхаіла III з просьбай прыслаць епіскапа, настаўніка, які мог бы прапаведаваць

хрысціянства на славянскай мове. Расціслаў быў заклапочаны тым, што нямецкія епіскапы, якія ўводзілі хрысціянства, адначасова прапагандавалі нямецкую экспансію.

Міхаіл III вырашыў накіраваць братоў Канстанціна (827–869) і Мяфодзія (815–885), ураджэнцаў Салуні (сучасныя Салонікі ў Грэцыі). Канстанцін раней працаваў бібліятэкарам, сакратаром патрыярха, выкладчыкам філасофіі (за што яго прызвалі Філасафам), быў вельмі адукаваным чалавекам. Мяфодзію быў ваяводам, потым пайшоў у манастыр. У 860 г. з падобнай місіяй браты ўжо ездзілі да хазараў, вялі дыспуты з іўдзеямі, пераканалі каля 200 хазараў прыняць хрысціянства. Па дарозе ў Херсанесе (Корсуні), на тэрыторыі сучаснага Крыма, Канстанцін нібыта знайшоў Евангелле “*рускімі пісьмёнамі*”.

Салуняне ўсе добра ведалі не толькі грэчаскую, але і славянскую мову. Тады яшчэ назіралася вялікая блізкасць славянскіх дыялектаў, усе славяне добра разумелі адзін аднаго. На прапанову Міхаіла Канстанцін адказаў: “Я хворы, стомлены, але з радасцю туды пайду, калі ў іх ёсць літары для сваёй мовы”. Літар не было. Канстанцін Філасаф памаліўся і прыступіў да стварэння славянскай азбукі і перакладу з грэчаскай асноўных богаслужэбных кніг. Евангелле ад Іаана пачынаецца так: “ИСКОНИ БЪ СЛОВО И СЛОВО БЪ ОУ БОГА И БОГЪ БЪ СЛОВО” – паводле падання, гэтыя былі першыя словы, напісаныя па-славянску. Гэтая падзея і стала пачаткам славянскай пісьменнасці, пачаткам стварэння першай літаратурнай мовы славян (хутчэй за ўсё яшчэ да ад’езду ў Вялікую Маравію).

У Маравіі браты былі прыняты з вялікай пашанай, ім далі вучняў. Канстанцін і Мяфодзію перакладалі тэксты, рыхтавалі вучняў, але не будучы епіскапамі, не мелі права пасвячаць іх у свяшчэннікі (немцы ж у гэтым адмаўлялі: ім славянская мова ў літургіі была не патрэбная). Праз 3–4 гады браты едуць у Рым да папы па дазвол весці царкоўную службу па-славянску і пасвячаць вучняў у свяшчэннікі. Па дарозе яны сустрэліся з панонскім князем і на беразе Балотнага возера (Балатон у сучаснай Венгрыі) падрыхтавалі яшчэ каля 50 вучняў. Такім чынам, славянскае пісьмо з самага пачатку атрымала распаўсюджанне не толькі ў Маравіі, дзе жылі продкі чэхаў і славакаў, але і ў Паноніі, дзе тады жылі продкі славенцаў.

У Венецыі Канстанцін выступіў на дыспуце з трохмоўнікамі, або пілатнікамі, якія лічылі, што вера можа распаўсюджвацца толькі на старажытнаяўрэйскай, лацінскай і грэчаскай мовах (нібыта на іх былі зроблены надпісы на крыжы Хрыста).

У 867 г. адбылася змена ўлады ў Візантыі. Імператар Міхаіл III быў забіты, а патрыярхам стаў Ігнацій, варожа настроены да салунскіх братоў. Таму яны і паехалі ў Рым, дзе атрымалі ўрачысты прыём. Папа асвятціў славянскія кнігі, у рымскіх цэрквах правялі літургію на славянскай мове.

У хуткім часе Канстанцін цяжка захварэў, прыняў манаства і новае імя Кірыла, з якім ён пражыў 50 дзён. 14.02.869 Кірыла памёр ва ўзросце 42 гадоў. Ён пахаваны ў Рыме ў храме святога Клімента.

Старэйшы брат прадоўжыў агульную справу, ён быў працавітым, смелым, добрым арганізатарам. З дазволу папы Мяфодзій у 869 / 870 стаў епіскапам і мог пасвячаць вучняў у свяшчэннікі. Далей Мяфодзій працаваў у Паноніі і Маравіі. Баварскія епіскапы пажыццёва зняволілі яго ў манастыры, абвінаваціўшы ў прысваенні царкоўнай улады, але выпусцілі пасля заступніцтва папы. Да канца жыцця Мяфодзій змагаўся за права прапаведаваць па-славянску і перакладаць кнігі на славянскую мову. 6.04.885 ён памёр, месца пахавання дакладна не вядома (нейкая мараўская царква).

У 885 г. папам стаў Стэфан V, які забараніў славянскае богаслужэнне. Вялікамараўскі князь Святаполк (пляменнік Расціслава) выганяе з краіны вучняў Кірылы і Мяфодзія. Каля 200 маладых святароў былі прададзены ў рабства, некаторыя забіты. Тым не менш пад забаронай славянская служба некаторы час яшчэ захоўвалася. Некаторыя вучні па Дунаі на плячце прыплылі ў Бялград (тады Балгарскае царства). Там яны былі прыняты з пашанай, цэнтр славянскай пісьменнасці і асветы перамясціўся ў Балгарскае царства. Узніклі два яго асяродкі – Охрыд (цяпер Паўночная Македонія) і Праслаў (Праслава). Заходнюю галіну славянскага богаслужэння і пісьменства ўзначаліў Клімент Ахрыдскі, усходнюю – Канстанцін Праслаўскі. “Залаты век” славянскай пісьменнасці наступіў пры цару Сімяоне (з 893 князь, з 917 цар).

Значэнне дзейнасці Канстанціна (Кірылы) і Мяфодзія:

1. Стварылі славянскую азбуку і пісьменнасць.
2. Распрацавалі першую славянскую літаратурна-пісьмовую мову.
3. Выпрацавалі прынцыпы перакладу з грэчаскай мовы.
4. Стварылі арыгінальныя тэксты на славянскай пісьмовай мове.
5. Заклалі фундамент для стварэння літаратурных моў славян.

Помнікі старажытнага славянскага пісьменства.

Стараславянская мова

Дзейнасць Канстанціна Філосафа (Кірылы) і Мяфодзія па стварэнні славянскай пісьменнасці працякала ў 60–80-я гады IX ст. Ад таго часу да нас не дайшло ніводнага помніка. Самыя старажытныя пісьмовыя помнікі славянскага пісьма адносяцца да X ст. Гэта некалькі кароткіх надпісаў на камянях, якія сведчаць пра пашырэнне славянскай пісьменнасці.

Вядомы *Кранчанскі надпіс* 922 г. (на тэрыторыі Балгарыі), у якім гаворыцца, што ў 6430 г. ад Стварэння свету (г. зн. у 922) памёр раб божа Антон (магчыма, надпіс быў зроблены сваякамі і пазней); *Дабруджанскі надпіс* 943 г. (на тэрыторыі Румыніі); *надпіс* (на магільнай пліце) *чаргубіля*

(службовай асобы) *Мосціча* 972 г. (Балгарыя); *надпіс цара Самуіла* 993 г. (Грэцыя).

Найбольш старажытныя славянскія кнігі не маюць даты. Самая ранняя датаваная кніга славян – *Астрамірава Евангелле* – была перапісана ў Кіеве для наўгародскага пасадніка Астраміра ў 1056–1057 гг. і мае выразныя старажытнарускія (усходнеславянскія) рысы. Відаць, шэраг кніг быў перапісаны і раней. Вучоныя мяркуюць, што: 1) найстаражытнейшыя славянскія кнігі адносяцца да другой паловы X – першай паловы XI ст. (паводле аналізу мовы, шрыфтоў, пісчых матэрыялаў); 2) яны былі непасрэдна ці праз прамежкавыя копіі перапісаны з рукапісаў кірыла-мяфодзіеўскага часу або “залатога веку”. Гэта наступныя помнікі.

1) Кароткія службовыя Евангеллі для выкарыстання ў царкве на працягу года: *Асеманіева Евангелле*, *Савава кніга*.

2) Поўныя Евангеллі (Чацвёртае евангеллі – ад Матфея, Марка, Лукі, Іаана): *Зографскае* і *Марыінскае евангеллі*.

3) Апостал, кніга пра гісторыю і пасланні апосталаў – вучняў Хрыста: (*Энінскі Апостал*).

4) Псалтыр – зборнік хрысціянскіх песень (псалмоў): *Сінайскі псалтыр*.

5) Розныя богаслужбовыя кнігі: жыцці святых, словы (пропаведзі), у прыватнасці, мінеі (для службы па месяцах), трэбнікі (зборнікі тэкстаў, якія чыталіся пры хрэсьбінах, вячанні, адпяванні), місалы (зборнікі мес – абедзенных службаў). Гэта *Супрасельскі рукапіс*, *Зборнік Клоца*, *Сінайскі трэбнік*, *Кіеўскія лісткі*.

Пералічаныя 10 помнікаў складаюць **вузкі канон** стараславянскай мовы. Яны напісаны на пергаменце, захавалі найбольш старажытныя рысы (напрыклад, у іх правільна перадаюцца юсы) і з’яўляюцца найбольш блізкімі да першасных тэкстаў Кірылы і Мяфодзія. Гэта пераважна рукапісныя кнігі аб’ёмам больш за 100 лістоў, акрамя *Зборніка Клоца* (захавалася 14 лістоў) і *Кіеўскіх лісткоў* (7). Сюды можна яшчэ ўмоўна дадаць некалькі ўрыўкаў (лісткоў), што ўяўляюць сабой астаткі кніг (*Зографскі* і *Баянскі палімпсесты*, *лісткі Ундольскага*, *Ахрыдскія*, *Пражскія*, *Македонскія*, *Хіландарскія лісткі*). Вядуцца спрэчкі, ці адносяць іх да вузкага канона. Усяго тады налічваецца каля 20 падобных помнікаў (разам з надпісамі на камянях).

Існуе і **шырокі канон** стараславянскай мовы (у яго ўваходзіць яшчэ шэраг рукапісаў XI–XV стст. – копій ранейшых помнікаў). У іх у асноўным захаваны лексіка і сінтаксіс, але прыкметна зменены фанетыка і марфалогія, адлюстраваны мясцовыя рысы (рускія, сербскія, мараўскія). Усяго налічваецца звыш 70 такіх рукапісаў, напрыклад *Астрамірава Евангелле*, *Зборнікі Святаслава* 1073 і 1076 гадоў, *Слуцкі псалтыр* (5 лісткоў), *Тураўскае Евангелле* (10 лісткоў), *Жыцці Кірылы і Мяфодзія* і інш.

Такім чынам, мова, прадстаўленая ў гэтых помніках, – гэта і ёсць *стараславянская мова*, першая літаратурна-пісьмовая мова славян, зафіксаваная ў помніках X–XI стагоддзяў, што працягвалі традыцыю (былі копіямі) тэкстаў перакладзеных з грэчаскай мовы Кірылам і Мяфодзіем, а таксама іх вучнямі царкоўных кніг. У аснову стараславянскай мовы першаасветнікамі быў пакладзены *паўднёва-македонскі (салунскі) дыялект* старажытнабалгарскай мовы.

Паколькі ў славян гэта была першая пісьмовая мова, яна набыла агульнаславянскае значэнне і пашырылася на ўсю тэрыторыю славянства. Ёй карысталіся царква, навука, права. Саманазва стараславянскай мовы – *языкъ словѣньскъ* (славянская мова). Частка *стара-* была дабаўлена пазней. Назва адлюстроўвае агульнапашыранасць мовы на славянскай тэрыторыі. Балгарскія вучоныя называюць яе *старажытнабалгарскай*, што правільна па сутнасці паходжання. Гэту мову неабходна адрозніваць ад *праславянскай (агульнаславянскай)* мовы, вуснай мовы славян часоў іх этнічнага адзінства (існавала да VI ст. н. э.).

Пазней стараславянская мова развівалася, убіраючы ў сябе многія мясцовыя рысы, яе сталі называць *царкоўнаславянскай* (розных рэдакцый), што падкрэслівала асноўнае функцыянальнае прызначэнне. Цяпер мы можам пачуць у цэрквах менавіта царкоўнаславянскую мову (можна сказаць, што гэта пазнейшы варыянт стараславянскай). Мова выданняў беларускага першадрукара Францыска Скарыны ў аснове сваёй царкоўнаславянская.

У сярэднявеччы на тэрыторыі Славіі назіралася моўная сітуацыя царкоўнаславянскай / мясцовай *дыгласіі*. Кніжная, літаратурная, сакральная мова супрацьпастаўлялася мясцовым гутарковым мовам, але ўспрымалася не як зусім іншая, чужая мова, а хутчэй як высокі стыль, што ўжываецца для пэўных патрэб. Стараславянская (царкоўнаславянская) мова не была роднай для кагосьці, гэта штучная мова, яе можна было толькі спецыяльна вывучыць. Вядомыя на беларускіх землях старажытныя граматыкі Лаўрэнція Зізанія, Мялецкія Сматрыцкага, слоўнікі Лаўрэнція Зізанія, Памвы Бярынды – граматыкі і слоўнікі царкоўнаславянскай мовы. Да рэвалюцыі 1917 года царкоўнаславянская мова вывучалася ў школах і для царкоўных патрэб, сёння стараславянская мова вывучаецца на філалагічных факультэтах ВНУ, у духоўных семінарыях.

Вылучаюць 2 групы стараславянскіх помнікаў вузкага канона: *заходняя, ахрыдская і ўсходняя, праслаўская*. Яны адлюстравалі дзве дыялектныя зоны і працу дзвюх школ перапісчыкаў. Да першай адносяцца Асеманіева, Зографскае, Марыінскае евангеллі, Сінайскі псалтыр, Сінайскі трэбнік, Зборнік Клоца; да другой – Савава кніга, Супрасльскі рукапіс, Энінскі Апостал.

Гісторыя стараславянскай мовы непрацяглая. Яна налічвае каля двух стагоддзяў і ўключае наступныя тры перыяды.

1. Кірыла-мяфодзіеўскі перыяд (60–80-я гг. IX ст.). Тут адбывалася станаўленне і першапачатковае распаўсюджанне стараславянскай мовы.

2. Сімяонаўскі перыяд у I Балгарскім царстве (канец IX – пачатак X ст.). Тут працякала дзейнасць вучняў салунскіх братоў, існавалі школы Клімента Ахрыдскага і Канстанціна Праслаўскага, назіраўся «залаты век» пісьма. У гэты час з’явіўся трактат «Аб пісьмёнах» чарнарызца Храбра.

3. Позні перыяд (другая чвэрць X–XI ст.). Для яго характэрны забароны, але і далейшае развіццё стараславянскай мовы.

З XII ст. існуе ўжо царкоўнаславянская мова, агульналітаратурная мова ўсходніх і паўднёвых славян XII–XVIII стст. З XVIII ст. у Расіі, з XIX ст. у паўднёвых славян ёй карыстаецца толькі царква.

Стараславянскія азбукі (кірыліца і глаголіца)

Помнікі стараславянскай мовы, што дайшлі да нас, напісаны дзвюма знешне рознымі азбукамі – глаголіцай і кірыліцай, падобнымі, аднак, па гукавым значэнні літар. Бясспрэчная іх сувязь між сабой.

Наконт паходжання славянскіх азбук у сучаснай навуцы ўсталяваліся наступныя найбольш верагодныя тэзісы:

1. Канстанцін Філосаф вынайшаў славянскую азбуку.

2. Да Канстанціна ў славян не было развітой сістэмы пісьма.

3. Глаголіца была вынайдзена да кірыліцы (некаторыя кірылічныя літары ўяўляюць сабой пераробкі з глаголіцы, існуюць *палімпсесты*, дзе на месцы ранейшых глагалічных тэкстаў змешчаны кірылічныя надпісы, у глагалічных кнігах ёсць толькі кірылічныя прыпіскі).

4. Старажытныя кірылічныя помнікі (Савава кніга, Супрасльскі рукапіс, Энінскі апостал) перапісаны ў Праслаўскай школе, а глагалічныя – у Ахрыдскай. Значыць, глаголіца культывавалася ў Охрыдзе, а кірыліца ў Праславе.

Хутчэй за ўсё Канстанцін Філосаф стварыў глаголіцу (яшчэ да ад’езду ў Маравію). Менавіта глаголіца пашырылася ў Маравіі і Паноніі, у харватаў Далмацыі. Клімент Ахрыдскі прывёз яе ў Балгарыю, дзе яна распаўсюдзілася на захадзе. Кірыліцу ж, каб наблізіць напісанне да грэчаскага, стварыў Канстанцін Праслаўскі. Але гэта яшчэ не даказана.

Паступова глагалічныя тэксты замяняліся кірылічнымі і глаголіца ў Балгарыі забывалася. Кірыліца пашырылася і на Русі. Глаголіца выкарыстоўвалася харватамі аж да 1905 года.

Глаголіца мела 40 літар. Іх магчымая крыніца – грэчаскае курсіўнае пісьмо (скарапіс) з пэўнымі пераробкамі і літарамі старажытнаўрэйскага алфавіта, а таксама штучнымі.

Кірыліца мела 43 літары. Яна нагадвае своеасаблівую транскрыпцыю глаголіцы, амаль супадае з ёй па алфавітным складзе, размяшчэнні і гукавым значэнні літар, але рэзка адрозніваецца іх формай, абрысамі.

Створана яна на аснове грэчаскага ўстаўнага (урачыстага) пісьма з некаторымі дапаўненнямі.

Як і ў грэчаскім пісьме, літары глаголіцы і кірыліцы выкарыстоўваліся таксама ў значэнні лічбаў. Кірылічныя *Б* і *Ж* не мелі лікавага значэння, бо іх не было ў грэчаскім алфавіце, у глаголіцы ж лікавае значэнне мелі ўсе літары. У тагачасным пісьме не адрозніваліся вялікія і малыя літары, паміж словамі не было прабелаў, не было выразнай сістэмы знакаў прыпынку. Кропка магла дзяліць сказ на часткі, кропка з коскай абазначаць пыталнік.

Як склаўся далейшы лёс славянскіх азбук? Глаголіца паступова была амаль поўнасьцю выцеснена кірыліцай па прычыне большай прастаты і зручнасці. Аднак менавіта глаголіца была выкарыстана ў першай кнізе, надрукаванай па-славянску (харвацкі місал 1483 года). Харваты друкавалі на ёй да 1905 года, цяпер яна зрэдку выкарыстоўваецца ў некаторых манастырах. Кірыліца стала асновай пісьма ўсходніх славян і балгар, прымянялася ў выданнях кракаўскага тыпографа Ш. Фіёля (1491), потым у выданнях Ф. Скарыны (1517–1525). Пры Пятру I у Расіі была праведзена рэформа кірыліцы ў напрамку спрашчэння напісання літар (1708), пасля гэтага яе сталі называць “грамадзянскай азбукай”. Старадаўні кірылічны шрыфт захаваліся ва ўжытку царквы для царкоўнаславянскай мовы. “Грамадзянку” з некаторымі зменамі сталі прымяняць усходнія славяне, сербы, балгары, македонцы. Заходнія славяне, славенцы і харваты карыстаюцца лацінскім алфавітам. На сённяшні дзень усе стараславянскія помнікі выдаюцца кірыліцай (глаголічныя помнікі транслітуюцца).

6 УСХОДНЕСЛАВЯНСКІЯ МОВЫ. УКРАЇНСКАЯ МОВА І ЯЕ АСАБЛІВАСЦІ

Украінская мова складвалася на базе тэрытарыяльных дыялектаў агульнаўсходнеславянскай мовы на працягу VII–XIII стст. Як цалкам самастойная існуе з XIV ст. Украінцы і беларусы ў сярэднявеччы фактычна мелі адну літаратурна-пісьмовую мову. Сучасная літаратурная мова ўкраінцаў утварылася на аснове сярэднепадняпроўскіх гаворак. Заснавальнік сучаснай украінскай літаратурнай мовы – Іван Катлярэўскі (1769–1838). Вельмі вялікая роля ў яе развіцці належыць Тарасу Шаўчэнку (1814–1861).

Асноўныя адметныя рысы ўкраінскай мовы:

- 1) гук [i] на месцы былога [ѣ]: *дід, ліс, пісня, сіно, тіло, хліб*;
- 2) гук [i] на месцы [o], [э] у закрытых складах: *осінь, ніч, ніс, ніч, стіл, кінь, кіт, ріг, сім*. Але: *коня, ката, стола*;
- 3) зліццё гукаў [ы], [і] у адным гуку [и]: *син, синій, мило, милий, сила, пиріг, писати*;

4) цвёрдыя зычныя перад [е], [и]: *перо, небо, лістя, ходіти, тихий, серце, весна, верба, цей;*

5) захаванне спрадвечнага мяккага [ц’]: *вуліця, цілувати, палець, хлопець – хлопця;*

6) захаванне старажытных канчаткаў -ою, -ею ў творным склоне назоўнікаў жаночага роду: *рікою, ногою, землею, душею;*

7) захаванне ўстаўнога [л’] у форме 3 асобы множнага ліку дзеясловаў: *люблять, ловлять, роблять;*

8) распаўсюджанне канчаткаў -ові, -еві ў давальным склоне назоўнікаў мужчынскага роду: *друзові, синові, братові, кобзареві (і другу, сину).*

Рысы, агульныя з беларускай мовай:

- 1) пераход [л] у [в] ([ў]): *вовк, довгий, повний, жовтий;*
- 2) спалучэнні *ры, лы: кривавий, глигати;*
- 3) падаўжэнне мяккіх зычных: *весілля, життя, суддя;*
- 4) прыстаўныя зычныя: *вуліця, вуж, він, вікно, гарбуз, горіх, гострий;*
- 5) фрыкатыўны (фарынгальны) гук [γ]: *гора, голова, горіх; у некаторых словах ужываецца выбухны [Г]: гава, ганок, гудзик, гуля.*
- 6) цвёрды [ч]: *чистий, чорний (але перад [і] мяккі: чіп ‘корак’).*

Рысы, адрозныя ад беларускай мовы:

- 1) мяккі гук [р]: *рідкий, ряд, буря (ёсць і цвёрды: цар);*
- 2) паўмяккія шыпячыя: *жінка, шість, шітка, чіп;*
- 3) менш развітая мяккасць зычных: *сестра, маленький, Микола, мене;*
- 4) оканне: *господиня, золото, орел, осока, Олена, до побачення;*
- 5) звонкія зычныя ў канцы слоў і перад глухімі звычайна не аглушаюцца: *віз, ніж, казка, книжка.*

Асаблівасці пісьма.

Украінская мова выкарыстоўвае своеасаблівы варыянт кірылічнага пісьма. У ім адсутнічаюць літары Э, Ё, Ї, замест іх ужываюцца Е, И, ЙО (ЬО): *його, льон, сьогодні, була в нього.* Няма літар Ъ, Ы (гук ёсць: *був, дав*). Ёсць дадатковыя літары І, Г, Є: *єдиний, читає, можуть, їхати, їжак.* Ужываюцца апостраф: *об’явлення, м’ясо, п’ять;* літара Щ: *щастя, ще, щирый, шука.*

Ва ўкраінскай мове шмат лексікі, агульнай з беларускай: *цегла, наприклад, окуляри, коска, бадьорий, праця, година, хмара.* Некаторыя словы маюць іншае значэнне: *чоловік (параўн. людина), дружина, жінка.*

Вядомыя ўкраінскія пісьменнікі:

Іван Катлярэўскі, Тарас Шаўчэнка, Міхайла Кацюбінскі, Марка Ваўчок (Марыя Вілінская-Марковіч), Панас Мірны, Іван Франко, Леся Українка, Максім Рыльскі, Паўло Тычына, Мікола Бажан, Уладзімір

Сасюра, Алесь Ганчар, Дзмітро Паўлычка, Міхайла Стэльмах, Іван Дзюба, Барыс Алейнік, Іван Драч.

Тэкст на ўкраінскай мове:

Хлопцеві прыгадаліся осінні мрякі-тумани десь біля Тісси. Довгі-предовгі ночі, багністі темні поля... Хриплі команды, што глухо тонуть у сивому мороці... Там навіць звук власнаго голосу, обважнілій, наче відсирілій, падав за кілька кроків від тебе... А зараз як лунко та дзвінко навкруги! Що то – весна...

Олесь Гончар. Прапароносі

7 ЗАХОДНЕСЛАВЯНСКІЯ МОВЫ. ПОЛЬСКАЯ МОВА І ЯЕ АСАБЛІВАСЦІ

Першыя пісьмовыя помнікі польскай мовы адносяцца да XIV ст. Раней у функцыі літаратурна-пісьмовай ужывалася лацінская мова. У 1364 годзе быў заснаваны знакаміты Ягелонскі ўніверсітэт у Кракаве.

Польскі і беларускі народы мелі доўгую супольную гісторыю. У 1569 годзе ў выніку Люблінскай уніі Вялікае Княства Літоўскае і Польскае каралеўства аб'ядналіся ў адзіную дзяржаву Рэч Паспалітую.

Польская літаратурная мова ўзнікла ў выніку складанага ўзаемадзеяння велікапольскіх (з цэнтрам у Познані) і малапольскіх (з цэнтрам у Кракаве) гаворак. Вялікі ўплыў на яе станаўленне аказала латынь – мова старажытнай пісьменнасці і каталіцкай царквы. Заснавальнікамі новай літаратурнай мовы палякаў сталі славуць паэты Адам Міцкевіч (1798–1855) і Юльёш Славацкі (1809–1849). Найкаштоўнейшым зборам польскай лексікі стаў 6-томны слоўнік Самуіла Багуміла Ліндэ (1806–1814).

Сёння на фоне польскай мовы вылучаецца вельмі спецыфічны *кашубскі дыялект* (у ваколіцах Сопата на ўзбярэжжы Балтыйскага мора).

Асаблівасці пісьма. У аснове сучаснага польскага пісьма – лацінскі алфавіт з рознымі дадатковымі знакамі.

Літара *e* абазначае гук [э]: *sen, ten, teren*; *i* перад галоснымі абазначае мяккасць папярэдняга зычнага гука: *nie, miara, niuch, pies, wiek*; літара *y* абазначае гук [ы]: *byk, była, ryba*; літара *ó* (o kreskowane) – гук [у]: *ból, córka, góra, ósmy*.

Для абазначэння спецыфічных польскіх насаваў галосных гукаў прымяняюцца літары *ę* (e nosowe) і *ą* (o nosowe): *język, prędko, idę, imię, proszę, wąski, ząb, mądry, mówią, mąka, pająk*.

Зычныя літары абазначаюць: *j* – [й]: *jest, jutro*, *c* – [ц]: *cena, cukier*, *g* – выбухны [г]: *gaj, gmach*, *z* – [з]: *koza, zając*, *ż* – [ж]: *żyto, żywy, żuk*, *w* – [в]:

woda, wiatr, h – [x] або (часцей) фрыкатыўны [ɣ]: *hałas, handel, hańba*, спалучэнне *ch* – [x]: *chory, chyba, mucha, chłód*.

Адрозніваюцца літары *l* [л'] і *ł* [л, ʏ]: *las, lato, lekki, luby, ład, łapa, pałka, biały*; *ń* абазначае [н']: *koń, pański, państwo*.

Літары *ć, ś, ź* (а таксама *c, s, z* перад *i*) абазначаюць спецыфічныя польскія свісцячыя гукі, мяккія, з шыпячым адценнем (ц^чь, с^шь, з^жь): *ćma, robić, mówić, środa, śnieg, źle, ciemny, siedem, zima*.

Дыграфы *sz, cz* абазначаюць адпаведна цвёрдыя [ш], [ч]: *szeroki, szum, czas, czerwony*; *rz* – [ж] або [ш]: *rzeka, krzyk, rząd*; *dz, dż, dź* – адпаведныя афрыкаты: *dzwon, dżem, dźwięk, dziad, dziewczyna*.

Спецыфічныя асаблівасці фанетыкі і граматыкі.

1. Насавыя галосныя: *dąb, mięso, ręka, maź*.

2. Фіксаваны націск на другім складзе ад канца (параўнальна нешматлікія выключэнні тыпу *gimnastyka, fizyka, matematyka, republika, Rzeczpospolita, uniwersytet*).

3. Пераходная мяккасць (свісцячыя набываюць шыпячае адценне): *ciepły, dzień, siano*.

4. Адсутнасць акання: *rotosnica, opranowany, samochodowy*.

5. У прошлым часе дзеясловаў адрозніваюцца асобы:

byłem я быў *byłam я была*

byłeś ты быў *byłaś ты была*

był ён быў *była яна была*

6. Частае выкарыстанне слоў *pan, pani, państwo* ў зваротах са значэннем 'ты, вы'.

Вядомыя польскія пісьменнікі:

Адам Міцкевіч, Юльёш Славацкі, Эліза Ажэшка, Баляслаў Прус, Генрык Сянкевіч, Уладзіслаў Рэймант, Стэфан Жэромскі, Юліян Тувім, Яраслаў Івашкевіч, Марыя Канапніцкая, Бруна Ясеньскі, Леон Кручкоўскі, Станіслаў Лем, Тадэуш Ружэвіч. Існавала цэлая плеяда **беларуска-польскіх пісьменнікаў**: Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Уладзіслаў Сыракомля, Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Аляксандр Рыпінскі і інш.

Тэкст на польскай мове:

MIŁOŚĆ

Nie widziałam cię już od miesiąca.
I nic. Jestem może bledsza,
trochę śpiąca, trochę bardziej milcząca,
lecz widać można żyć bez powietrza!
(1926)

Maria Jasnorzewska-Pawlikowska (1893– 1945)

8 ЗАХОДНЕСЛАВЯНСКІЯ МОВЫ. ЧЭШСКАЯ МОВА І ЯЕ АСАБЛІВАСЦІ

Чэхія – калыска славянскай дзяржаўнасці. У VII ст. на гэтай тэрыторыі існавала *княства Сама* (623–658), у IX – пачатку X ст. *Вялікая Маравія* (833–906). Менавіта тут пачалі сваю місіянерскую дзейнасць Канстанцін і Мяфодзій. Потым стараславянская пісьменнасць была выцеснена лацінскай. З канца XIII ст. з’яўляюцца творы чэшскай пісьменнасці (духоўныя песні, пазней паданні, хронікі). У 1348 г. заснаваны Пражскі ўніверсітэт. Ішла паступовая нямецкая каланізацыя. Прапаведнік Ян Гус (рэктар Пражскага ўніверсітэта) узняў барацьбу супраць каталіцкай царквы. У 1415 г. быў спалены на кастры. Гус перакладаў Біблію, напісаў трактат “Багемская арфаграфія”. Асноўныя прынцыпы чэшскай арфаграфіі, закладзеныя Гусам (прымяненне надрадковых знакаў і інш.), захоўваюцца да нашых дзён.

Перад небяспекай з Балкан ад туркаў чэхі аддалі трон аўстрыйскай каралеўскай дынастыі Габсбургаў (XVI–XVII стст.) і ўвайшлі ў склад Аўстра-Венгрыі. Дзяржаўнай стала нямецкая мова. Яна ж была і мовай навучання, у тым ліку ў школах. Чэшская літаратура не выдавалася да пачатку XIX ст.

З пачатку XIX ст. пачынаецца чэшскае Адраджэнне. Іосеф Добраўскі выдае чэшскую граматыку (1809, на нямецкай мове), Іосеф Юнгман – 5-томны чэшска-нямецкі слоўнік (1834–1839). Адраджаючы літаратурную мову, асветнікі (будзіцелі) звярталіся да старачэшскай спадчыны. Таму сучасная літаратурная мова чэхаў даволі архаічная і далёкая ад гутарковай, яна ўласцівая для пісьмовых тэкстаў і афіцыйных выступленняў.

Асаблівасці пісьма.

Сучаснае чэшскае пісьмо даволі складанае, у ім шмат дыякрытыкаў. Яно створана на аснове лацінскага пісьма з некаторымі дадатковымі літарамі і знакамі.

Для абазначэння галосных гукаў выкарыстоўваецца 6 асноўных літар:

a e [э] i o u y = i (i měkké, tvrdé, krátké, dlouhé).

Усе яны могуць мець знак працягласці ‘ (čárka).

dal ‘даў’ – *dál* ‘далячынь’

rada ‘савет’ – *ráda* ‘(яна) рада’

draha ‘дарога’ – *drahá* ‘дарагая’

píji ‘п’ю’ – *píjí* ‘п’юць’

myjí ‘мыю’ – *myjí* ‘мыюць’

žila ‘жыла’ – *žíla* ‘жыла’

Літары *i*, *y* вымаўляюцца сёння абсалютна аднолькава:

byl ‘быў’ – *bil* ‘біў’

vít ‘віць’ – *výt* ‘выць’

mít ‘мець’ – *mýt* ‘мыць’

Надрадковымі значкамі для галосных могуць быць таксама
° (kroužek) і ˘ (háček).

Літара *ě* [ije] абазначае мяккасць зубных *n, d, t* (толькі гэтыя 3 зычныя *ŷ* сучаснай чэшскай мове могуць быць мяккімі) або наяўнасць ёта пасля губных *b, m, p, v, f*: *vidět, těsto, něco – pět* [pjɛt] ‘пяць’, *věc* ‘рэч’, *věda* ‘навука’, *bělý, město* ‘горад’, *mě* [mɛ], *umět (česky)* ‘ведаць чэшскую мову’.

ů = ú *ústa* ‘рот, губы’, *úzký* ‘вузкі, цесны’ – *dům* ‘дом’, *dolů* ‘уніз’, *sůl* ‘соль’, *vůz* ‘воз’ (на месцы былога *o*).

n, d, t мяккія перад *ě, i* (перад *a, e, o, u, y* яны цвёрдыя). Іх мяккасць можа таксама абазначацца дыякрытыкамі: *ň, d', t'*: *ty, dým, nýt* ‘заклёпка’ – *tisk* ‘друк’, *disk, nit*.

kůň ‘конь’, *ňadra* ‘грудзі’, *t'ukat* ‘стукаць’, *zed'* [zet'] ‘мур, сцяна’, *Nad'a, Pet'a*.

Ужываюцца літары *s, z, j, h* (фрыкатыўны [γ]), *g* (змычны [г] у запазычаннях), дыграф *ch* [x]: *cukr, cena, zápas* ‘барацьба’, *jola* ‘лодка’, *háček, holub, hora, ragů, general, chirurg, chyba* ‘памылка’.

Літары *š, ž, č* абазначаюць сярэдне-мяккія шыпячыя: *šít, žít, číslo*.

Сярэдняе еўрапейскае *l*: *lipa, los* ‘лось, лёс, жэрабя’.

Літара *ř* абазначае адзін злітны гук [ржь, ршь]: *řeka, moře, ořech; tři, keř* ‘куст’, *pekař, tvář*.

Фанетычныя асаблівасці.

1) Аглушэнне звонкіх на канцы слоў і асіміляцыя па глухасці / звонкасці *ŷ* сярэдзіне слова:

vůz, tužka [аловак], *kde*.

2) Наяўнасць дыфтонгаў *ou, au, eu* (у запазычаннях):

loutka ‘лялька’, *mouka* ‘мука’, *soud* ‘суд’, *kouř* ‘дым’, *auto* ‘аўтамабіль’, *neuróza* ‘неўроз’.

3) Доўгія і кароткія галосныя:

pas – pás, byt ‘кватэра’ – *být, lože* ‘ложак’ – *lůže* ‘ложа’.

4) Складаўтваральныя гукі [l], [r], зрэдку [m], [n]:

vlk, smrt, krk, hrb, blbec, krvavý, sedm, osm.

5) Няпоўнагалосныя спалучэнні:

brada, hlava, mráz, mrak ‘хмара’.

6) Фіксаваны націск на першым складзе і адсутнасць якаснай рэдукцыі галосных:

listopad, listopadový, student, ná poli, pód mostem.

7) Прыдыханне перад пачатковымі галоснымі:

Auto, okno, obor ‘сфера, галіна’, *ano* ‘так’, *matka a otec*.

Вядомыя чэшскія пісьменнікі:

Ян Неруда, Алаіз Ірасек, Карэл Маха, Яраслаў Гашэк, Карэл Чапек, Юліус Фучык, Марыя Пуйманова, Вітэзслаў Незвал, Богуміл Ржыга.

Тэкст на чэшскай мове:

MÁJ
(úryvek)
Byl pozdní večer – první máj –
Večerní máj – byl lásky čas.
Hrdliččin zval ku lásce hlas,
Kde borový zaváněl háj.

Karel Hynek Mácha (1810–1836)

9 ПАЎДНЁВАСЛАВЯНСКІЯ МОВЫ. БАЛГАРСКАЯ МОВА І ЯЕ АСАБЛІВАСЦІ

На Балканскі паўвостраў славянскія плямёны пранікаюць у канцы V–пачатку VI ст. На тэрыторыі сучаснай Балгарыі паступова сфарміраваўся саюз сямі славянскіх плямёнаў. У 680 г. з Паволжа сюды прыйшлі дружыны цюркскага народа *балгары* (*булгары*) на чале з ханам Аспарухам. Яны заключылі пагадненне са славянскімі племяннымі правадырамі і ўтварылі аб'яднаную славяна-балгарскую дзяржаву Першае балгарскае царства. З цягам часу славяне асімілявалі балгар, узяўшы ад іх назву.

У канцы IX ст. пры цару Сімяоне (893–927) Балгарыя дасягнула палітычнага і культурнага росквіту, стала цэнтрам развіцця славянскай пісьменнасці, створанай Кірылам і Мяфодзіем і прынесенай на Балканы іх вучнямі пасля выгнання з Маравіі. Гэты перыяд нярэдка называюць “залатым векам” славянскай пісьменнасці. У той час у Балгарыі працуюць такія выдатныя асветнікі, як Клімент Ахрыдскі, Канстанцін Праслаўскі, Чарнарызец Храбр, Іаан Экзарх.

Але з 1018 г. Балгарыя трапляе пад уладу Візантыі, а з канца XIV (1396) доўгія пяць стагоддзяў знаходзіцца пад ярмом турэцкай Асманскай імперыі. Гэтыя гістарычныя акалічнасці надзвычай замарудзілі культурнае развіццё, прывялі да этнічных дэфармацый. Жорсткі нацыянальны і рэлігійны прыгнёт прыводзіў да шматлікіх паўстанняў, якія, аднак, былі задушаны.

У канцы XVIII ст. вялікую ролю ў адраджэнні нацыянальнай самасвядомасці балгар адыграў Паісій Хілендарскі, аўтар “Гісторыі славяна-балгарскай”. У 1824 выйшла першая балгарская нецаркоўная кніга “Рибен буквар”. З сярэдзіны XIX ст. ажыўляецца вызваленчы рух, з’яўляюцца творы выдатных рэвалюцыйных пісьменнікаў-дэмакратаў, такіх як Любен Каравелаў, Хрыста Боцеў. Толькі пасля перамогі Расіі

ў руска-турэцкай вайне 1877–1878 г. Балгарыя атрымала свабоду, спачатку аўтаномію, а з 1908 г. – поўную незалежнасць. У 1904 г. быў адкрыты Сафійскі ўніверсітэт. Заснавальнікам сучаснай балгарскай літаратурнай мовы лічыцца Іван Вазаў (1850–1921), аўтар вядомага рамана “У ярме”.

Асаблівасці пісьма.

Балгарская мова выкарыстоўвае кірылічнае пісьмо ў варыянце, вельмі падобным да рускага. Балгарскі алфавіт не мае ніводнай літары, якой не было б у рускім, але некаторыя літары ўжываюцца ў іншым значэнні.

Літара Ъ (ер голям) абазначае галосны гук сярэдняга рада сярэдняга пад’ёму, які можа ўжывацца і пад націскам: *дъб, зъб, ръка, мъж, път, ъгъл, къща* ‘дом’, *Търново*.

Адсутнічаюць літары Э, Ы, Ё. Літара Е абазначае гук [э], не абазначае мяккасць зычнага або спалучэнне [й + э]: *ехо, етаж, език, елен, езеро, эпоха, ера, ерген* ‘халасцяк’.

Літара Щ абазначае спалучэнне [шт]: *щат, моц, ща* ‘хацець’, *нощ, що, щраф, щаб, щрих, баща* ‘бацька’.

Літара Ъ (ер малък) выкарыстоўваецца толькі для абазначэння мяккіх зычных перад О: *саябор, боксаяр*. Мяккасць зычных на канцы слоў страцілася: *кост, сол, кон, цел, княз, цар, ден, нежност*. Няма яе і ў сярэдзіне слоў перад зычнымі: *просба, борба, писмо*.

Літары Я, Ю ўжываюцца, як і ў беларускай (рускай) мове: *лято, любим, ябълка, юг, каюта, рояк* ‘рой’, *роял*. Перад Е, И зычныя не памякчаюцца: *син* ‘сын; сіні’, *живея* ‘жыць, жыву’, *пия* ‘піць, п’ю’, *пея* ‘пець, пю’, *пеят* ‘пяюць’, *коне* ‘коні’, *люде* ‘людзі’, *висулка* ‘лядзяш’, *писалка* ‘ручка’.

Фанетычныя і граматычныя асаблівасці.

1) Няма акання, не дапускаецца рэдукцыя гука [о]: *борсук, вода, корниз, овца, поляк*.

2) Аглушэнне на канцы і асіміляцыя па глухасці ў сярэдзіне слоў: *сладко, хляб, град, безконечен*.

3) Паўмяккія шыпячыя [ж], [ш], [ч], [дж]: *живея, учител, Хирошима, джоб* ‘кішэнь’.

4) Разнамесны націск.

5) Адсутнасць скланення ў назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў. Захаваліся толькі клічныя формы: *brate, сине, куме, бабо, жено, Елено*. Пры гэтым ёсць граматычныя катэгорыі ліку і роду.

6) Ёсць артыкль, які ўжываецца ў постпазіцыі і пішацца разам са словам, мае поўную (для дзейніка) і няпоўную (для дапаўнення) форму: *-ът (-ят), -та, -то; -а (-я)*. *Ученикът дойде. Лекарят дойде. Учителят*

влезе. Виждам ученика, учителя. Дървото е растение. Днес гледахме един филм. Филмът се оказа много интересен.

7) Для выражэння склонавых значэнняў шырока выкарыстоўваюцца прыназоўнікі: *книга на ученик, глава на човек, пиша на майка ми, говоря с него, стъпка по стъпка.*

8) Страчаны інфінітыў. Асноўная форма дзеяслова – 1 асоба адзіночнага ліку цяперашняга часу. *Аз мога, пиша, режа, ходя, сидя, нося, стоя, бера, рисувам, падам.*

9) Прыметнікі ўжываюцца ў кароткай форме: *дълъг път, висока постройка, водата е топла, времето е студено.*

Вядомыя балгарскія пісьменнікі:

Любен Каравелаў, Пенча Славейкаў, Хрыста Боцеў, Иван Вазаў, Пеё Явараў, Нікола Вапцараў, Пенё Пенеў, Георгій Караславаў, Андрэй Гуляшкі, Павел Вежынаў, Багуміл Райнаў.

Тэкст на балгарскай мове:

ВИК

Във тази стая – тясна, тъмна, ниска,
умирам от неизцерима рана,
че аз не съм възлюбена и близка,
ни чакана от някого, ни звана.

А искам само, само да обичам,
жадувам искроструйно, светло вино;
от всяка тъмна мисъл се отричам,
край своя враг беззлобно ще отмина.
(1893)

Елисавета Багряна

10 АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ ГІСТОРЫІ СЛАВЯНСКАЙ ФІЛАЛОГІІ

Славяназнаўства (славістыка) сфарміравалася на працягу апошніх 200 гадоў. Узнікла яно як навука аб славянскіх старажытнасцях, якую амаль да паловы XX ст. звычайна называлі “славянскай філалогіяй”. Філалагічная тэматыка ў цэлым, мовазнаўчая ў прыватнасці, былі заўсёды галоўнымі. Славяне ў першую чаргу – моўная супольнасць. Таму цэнтральная дысцыпліна, ядро славістыкі – **славянскае мовазнаўства** (+ археалогія, гісторыя, этнаграфія, фалькларыстыка, літаратуразнаўства).

Перадгісторыя славянскай філалогіі

Пачатак славянскай філалагічнай традыцыі паклала ўзнікненне пісьменнасці ў славян. Першыя славянскія філолагі – браты **Канстанцін (Кірыла) і Мяфодзій**. Ім належыць стварэнне першай азбукі (863), а таксама перакладчыцкай школы.

Найбольш старажытны мовазнаўчы твор, вядомы славянам, – **“Осьмь честии слова”** (пераклад сярэдзіны XIV ст. з грэчаскай граматыкі належыць, магчыма, Іаану Экзарху балгарскаму, быў выдадзены ў 1586 г. у Вільні пад назвай “Кграматыка словенска языка”). Арыгінал прыпісваецца візантыйскаму багаслову, філосафу Іаану Дамаскіну (VII–VIII стст.). Доўгі час (XIV–XVII стст.) гэта быў адзіны граматычны дапаможнік на славянскіх землях.

Першы твор уласна славянскага мовазнаўства – трактат **“Аб пісьмёнах”** (“О писменехъ”) чарнарызца **Храбра** (X ст.). Змяшчае гісторыю і апалогію славянскай пісьменнасці.

Паступова зараджалася летапісанне. У Польшчы з XI ст. вяліся кароткія пагадовыя запісы падзей (на латыні), з XIII ст. з’яўляюцца хронікі. Ва ўсходніх славян пачатак летапісання таксама адносіцца да XI ст. (летапісныя творы ўключалі гістарычныя аповесці, жыцці, паданні, быліны, дагаворы і інш.). Гэта неацэнная крыніца славяназнаўства. Самы знакаміты летапісны звод – **“Аповесць мінулых гадоў”** (“Повесть временных лет”) прыпісваецца манаху Кіева-Пячэрскай лаўры **Нестару** (даведзены да 1113 г.). Тут гаворыцца пра адзінства паходжання славян.

У XIV ст. у славян узнікаюць універсітэты: Пражскі (1348), Кракаўскі (1364). Але ў іх панавала сярэдневяковая схаластыка, дагматычнае завучванне латыні і царкоўнаславянскай мовы.

Яркай старонкай славянскай філалогіі стала дзейнасць **Максіма Грэка** (1475–1556). Ён быў пакліканы для выпраўлення царкоўных кніг у Маскву (1518), напісаў некалькі прац, прысвечаных фанетыцы і прасодыі (навука пра націск і вершаваныя памеры). Гэта былі першыя ўзоры філалагічнай навукі на Русі.

Выдатная роля належыць нашаму земляку, першадрукару **Францыску Скарыну** (1490–1551). На працягу 1517 – 1519 гг. ён выдаў у Празе 23 кнігі “Бібліі”, потым да 1525 г. працягваў сваю дзейнасць у Вільні. Спецыяльных навуковых прац у яго няма, але роля ў развіцці філалагічных ведаў вельмі значная: гэта і лінгвастылістычная дзейнасць, звязаная з перакладам, рэдагаваннем тэкстаў, і выпрацоўка новай графіка-арфаграфічнай сістэмы, і выкарыстанне глосаў.

У ВКЛ брацкія праваслаўныя школы прапагандавалі царкоўнаславянскую мову. Былі выдадзены “Адэльфоціс. Граматыка елінаславенскай мовы” (Львоў, 1591), “Граматыка славенская” **Лаўрэнція Зізанія** (Вільня, 1596), “Граматыкі славенскія правільнае сінтагма”

Мялеція Смятрыцкага (Еўе, цяпер Вевіс, 1619). У іх змяшчаўся сістэматызаваны выклад фанетыкі і марфалогіі царкоўнаславянскай мовы.

Паралельна выходзілі слоўнікі. “Лексіс” Лаўрэнція Зізанія (Вільня, 1596) і “Лексікон славенароскі” *Памвы Бярынды* (Кіеў, 1627) былі самымі вядомымі перакладнымі слоўнікамі з царкоўнаславянскай на беларускую. У наш час гэтыя граматыкі і слоўнікі перавыдадзены ў арыгінальным выглядзе.

Важным этапам была рэформа кірылічнай арфаграфіі Пятра I (1708, адменены літары *ксі, псі, юсы*). У 1757 г. з’явілася “Российская грамматика” *М.В. Ламаносава*, выхад якой быў успрыняты сучаснікамі як нацыянальны трыумф. Гэта першая нарматыўна-стылістычная граматыка рускай мовы, яна змяшчала вучэнне аб стылях.

Такім чынам, у гэты перыяд ішло паступовае назапашванне навуковага патэнцыялу, пашырэнне гарызонтаў бачання славянскага свету.

Узнікненне славянскай філалогіі

Узнікненне славістыкі і славянскай філалогіі было звязана з фарміраваннем славянскіх нацый, узмацненнем нацыянальнай самасвядомасці, барацьбой за незалежнасць. У Славіі адной з яркіх праяў гэтай барацьбы стала чэшскае нацыянальнае Адраджэнне, якое дало моцны штуршок усяму славянскаму свету.

Заснавальнікам славістыкі як асобнай навукі стаў *Іосеф Добраўскі* (1753–1829). У той час чэшскія землі ўваходзілі ў Аўстра-Венгерскую імперыю Габсбургаў, чэшскі народ цяпеў моцны сацыяльны і культурны прыгнёт. У 1792 г. Добраўскі публікуе “Гісторыю чэшскай мовы і літаратуры” (на нямецкай мове). Тут падаецца класіфікацыя славянскіх моў, расказваецца пра пачатак славянскай пісьменнасці, кірыліцу і глаголіцу, выказваюцца меркаванні аб прарадзіме славян. У 1806 выходзіць альманах “Slawin” з падзагалоўкам “Пасланне з Чэхіі да ўсіх славянскіх народаў” (на нямецкай мове), у 1808 другі выпуск альманаха з падзагалоўкам “Даследаванні па ўсіх літаратурах, мовазнаўстве і старажытнасцях на ўсіх дыялектах”. Гэта сапраўдныя **ўводзіны ў славістыку**. Змяшчаюцца вытрымкі з гістарычных прац аб славянах, звесткі пра стараславянскую мову, славянскую міфалогію, старажытныя славянскія рукапісы. Даецца этнаграфічнае апісанне асобных славянскіх народаў. Ад уласна чэшскай праблематыкі адзелена славістычная. З гэтага выдання і пачынаецца **гісторыя славістыкі**.

У далейшым выйшлі два выпускі альманаха “Slovanka” (1814–1815, на нямецкай мове). Змешчаны арыгінальныя распрацоўкі па фанетыцы і марфалогіі славянскіх моў, узоры славянскага маўлення. Такім чынам, у 1806–1815 гг. Добраўскім быў створаны фундамент славістыкі. Пазней вучоны выдаў яшчэ адну надзвычай грунтоўную працу “Асновы славянскай мовы” (1822), якую сам лічыў справай жыцця.

Працы Добраўскага мелі шырокі розгалас у славянскім свеце. Паступова ўзнікаюць нацыянальныя славістычныя традыцыі ў розных краінах. Пачынаюць працу малодшыя сучаснікі Добраўскага.

Варфаламей Копітар (1780–1844), славенец, селянін па паходжанні, называў сябе “верным апосталам” створанай Добраўскім навукі. У 1808 апублікаваў граматыку славенскай мовы. Выдаў глагалічны “Зборнік Клоца”. Жыў у Вене, якая на пэўны час стала цэнтрам славістыкі.

Іосеф Юнгман (1773–1847), чэшскі вучоны, аўтар 5-томнага нямецка-чэшскага слоўніка (1839), які і сёння не страціў сваёй навуковай вартасці.

Вук Караджыч (1787–1864), дзеяч сербскага нацыянальнага адраджэння. Прапанаваў новую сербскую графіку і арфаграфію (вукавіцу), стварыў граматыку сербскай мовы, перакладныя слоўнікі з сербскай на нямецкую і лацінскую.

Канчаткова сцвердзіў славістыку як навуку **Павел Шафарык** (1795–1861), славацкі даследчык. У 1826 выпусціў на нямецкай мове “Гісторыю славянскай мовы і літаратуры па ўсіх гаворках”. Даецца бібліяграфія славянскай пісьменнасці, экскурсы ў гісторыю культуры, мовы, літаратуры. Праца яго жыцця – “Славянскія старажытнасці” (Прага, 1837, на чэшскай мове). Амаль адразу была перакладзена і ў наступным годзе выдадзена ў Маскве па-руску. Былі задуманы 2 тамы, але напісаны толькі першы – “Гістарычны адзел” (гісторыя славянства да X ст.). Гэта сапраўдная энцыклапедыя славістыкі, выкарыстаны моўныя звесткі, гістарычныя крыніцы, дадзеныя тапанімікі, легенды, фальклор, першыя археалагічныя знаходкі. Шафарык даў фармулёўку славяназнаўства як комплекснай навукі пра славянскія народы, мовы, літаратуры. У 1842 выдаў кнігу “Славянскі народапіс”.

У XIX ст. цэнтр славістыкі паступова перамяшчаецца ў Расію. Там адбываецца актыўны збор, калекцыянаванне, выданне і апісанне старажытных рукапісаў. Вынікі гэтай вялікай працы падвёў **А.Х. Востокаў** у “Апісанні рускіх і славянскіх рукапісаў Румянцаўскага музеума” (Спб. 1842), дзе ахарактарызаваны 473 старажытныя помнікі царкоўна-славянскай мовы. Румянцаўскі музей быў створаны ў 1831 у Пецяўбургу, у 1861 пераведзены ў Маскву, яго фонды леглі ў аснову Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі.

Зыходзячы з вялікай зацікаўленасці грамадскасці, расійскія ўлады вырашылі прыняць пастанову аб адкрыцці кафедры “гісторыі і літаратуры славянскіх гаворак” (1835). Былі створаны славістычныя кафедры ў Маскоўскім, Пецяўбургскім, Казанскім універсітэтах. З гэтага часу славістыка як самастойная навукa развіваецца і ў Расіі. У ліку першых расійскіх славістаў былі:

Восіп Бадзянскі (1808–1877), перакладаў працы Шафарыка.

Віктар Грыгаровіч (1815–1876), нарадзіўся ў Казані, падарожнічаў па Заходняй і Паўднёвай Славii, знайшоў глагалічныя Марыінскае і Зографскае евангеллі, шмат рукапісаў.

Ізмаіл Сразнеўскі (1812–1880), палеограф, валодаў велізарнай картатэкай лексікі старажытнарускіх помнікаў, на аснове якой падрыхтаваў “Матэрыялы для слоўніка старажытнаруускай мовы”, тт. 1–3 (Спб., 1893–1912).

У Расii развівалася і параўнальна-гістарычнае мовазнаўства, ля вытокаў якога стаяў **А.Х. Вастокаў** (праца “Разважанне аб славянскай мове”, 1820). На падставе фанетычных адпаведнасцей у славянскіх мовах ён устанавіў значэнні ераў і юсоў.

Канчаткова ўсталяваў славянскае параўнальна-гістарычнае мовазнаўства славец **Франц Міклашыч** (1813–1891), які жыў у Вене. Яму належаць “Параўнальна-гістарычная фанетыка славянскіх моў” (1852, на нямецкай мове) і першы “Этымалагічны слоўнік славянскіх моў” (1886). Вучні Міклашыча стваралі гістарычныя граматыкі асобных славянскіх моў.

У XIX ст. у Расii працавалі такія выдатныя славісты, як **А.А. Патабня, Ф.І. Буслаеў, І.А. Бадуэн дэ Куртэнэ, П.Ф. Фартунатаў, А.А. Шахматаў**.

Першым славянскім філалагічным часопісам былі “Філалагічныя запіскі” (на рускай мове, выдаваліся з 1860 у Варонежы). З 1879 у Варшаве выходзіў “Рускі філалагічны веснік”.

Велізарную ролю ў развіцці славістыкі ў апошняй чвэрці XIX–пачатку XX стагоддзя адыграў харвацкі вучоны **Ватраслаў Ягіч** (1838–1923). Ён працаваў у Адэсе, Санкт-Пецярбургу, Вене, Берліне. З 1875 выдаваў першы міжнародны славістычны часопіс “Архіў славянскай філалогіі” (“Archiv für slavische Philologie”), які выходзіў да 1929 г. Часопіс стаў своеасаблівым месцам сустрэчы славістаў, мастом паміж вучонымі розных краін. Па задуме Ягіча і пад яго рэдакцыяй стала выходзіць “Энцыклапедыя славянскай філалогіі” (10 выпускаў, 1908–1929). Сам В. Ягіч – аўтар 1 тома на 1000 старонак “Гісторыя славянскай філалогіі” (1910) і 3 тома “Глагалічнае пісьмо” (1912). Усяго яму належыць каля 700 прац, вельмі шмат па стараславянскай мове.

Выдатным славістам быў заснавальнік беларускай філалогіі **Яўхім Фёдаравіч Карскі** (1861–1931), аўтар фундаментальнай працы “Беларусы” (1903–1922).

З 1901 г. пачаў публікаваць (на чэшскай мове) шматтомную працу “Славянскія старажытнасці” чэшскі даследчык **Любар Нідэрле** (1865–1944). Другая частка працы пад назвай “Жыццё старажытных славян” выйшла ў Празе ў 1925 г. Гэта вялікае інтэрдысцыплінарнае даследаванне, якое ўключае звесткі з археалогіі і гісторыі.

Славістыка ў XX–XXI стагоддзях

На пачатак XX ст. прыпадае дзейнасць шэрага выдатных вучоных-філолагаў, якія займаліся і славістычнай праблематыкай.

Іван Аляксандравіч Бадуэн дэ Куртэнэ (1845–1929) вядомы як арыгінальны мовазнавец-наватар. Абвясціў зварот да вывучэння жывых моў, праводзіў дыялекталагічныя экспедыцыі. Ярка выражаны тэарэтык, пры гэтым часта мяняў свае погляды. Даследаваў польскую, рускую, славенскую мовы, а яго працы публікаваліся на 10 мовах. Член-карэспандэнт Расійскай акадэміі навук, акадэмікам не выбралі па палітычных прычынах: выступаў у абарону нацыянальных меншасцей супраць царскага самадзяржаўя. У 1914 выпусціў брашуру “Нацыянальная адзнака ў аўтаноміі”, за якую быў асуджаны на год турмы, але ў хуткім часе вызвалены пасля пратэстаў рускай інтэлігенцыі. У 1922 вылучаўся на пасаду прэзідэнта Польшчы. З 600 работ Бадуэна трэцяя частка – публіцыстыка. Рэдагаваў трэцяе выданне слоўніка У.І. Даля (1903–1909). Ідэі Бадуэна аказалі моцны ўплыў на ўсё мовазнаўства XX ст.

Аляксей Аляксандравіч Шахматаў (1864–1920). У 10 год задумаў напісаць гісторыю Расіі. Самы малады ў Расіі акадэмік (стаў ім у 35 год). Вядомы як гісторык мовы, даследаваў паходжанне славян, летапісы. Выказаў гіпотэзу пра тры прарадзімы славян. Зрабіў метадалагічна важны вывад аб адрозненні старажытнага пісьма і рэальнага гучання слоў. Адзін з тых, хто падрыхтаваў рэформу рускай арфаграфіі 1918 года.

Рыгор Андрэевіч Ільінскі (1876–1937) – аўтар першай “Праславянскай граматыкі” (Нежын, 1916).

У 20-30-я гады выявіліся некаторыя новыя тэндэнцыі ў развіцці славістыкі. На карце свету з’явіліся новыя незалежныя дзяржавы – Польшча, Чэхаславакія, Югаславія. Распаўсюджваюцца такія напрамкі мовазнаўства, як структуралізм, лінгвагеаграфія. У 1929 узнік Пражскі лінгвістычны гурток, у які ўваходзілі такія знакамітыя славісты, як **Мікалай Сяргеевіч Трубяцкой** (1890–1938) і **Раман Восілавіч Якабсон** (1896–1982). Савецкую славістыку ў той час арганізацыйна ўзначальваў старшыня Славянскай камісіі **Пётр Аляксеевіч Лаўроў** (1856–1929), аўтар працы “Палеаграфічны агляд кірылаўскага пісьма” (1914, 4 выпуск ЭСФ).

У 1929 да 100-годдзя з дня смерці заснавальніка славістыкі Іосефа Добраўскага ў Празе быў праведзены **I Міжнародны з’езд славянскіх філолагаў (славістаў)**. На ім прысутнічала 400 дэлегатаў. На з’ездзе была першая савецкая навуковая дэлегацыя за мяжой пасля 1917 г. (5 чалавек, у тым ліку беларускі лінгвіст П.А. Бузук). Было вырашана праводзіць з’езды славістаў рэгулярна, раз у 5 год, у сталіцах славянскіх дзяржаў. Да з’ездаў публікуюцца матэрыялы, даклады. З’езды славістаў садзейнічалі ператварэнню славянскай філалогіі ў сусветную навуку.

У 1934 адбыўся II Міжнародны з’езд славістаў (Варшава). Савецкія вучоныя не ўдзельнічалі. У 30-я гады ў СССР славяназнаўства было

абвешчана служанкай фашызму і разгромлена. Быў закрыты Інстытут славяназнаўства АН СССР, перасталі рыхтаваць славістаў у МДУ і ЛДУ. Рэпрэсіраваны Ільінскі, Паліванаў, Сялішчаў, Вінаградаў, Растаргуеў, Ліхачоў, Бузук, Бялькевіч і іншыя вучоныя-славiсты.

1939 – III з’езд павiнен быў адбыцца ў Бялградзе, але пачалася Другая сусветная вайна, былі выдадзены толькі матэрыялы. Пасля вайны славiстыка паступова аднаўляецца. У 1947 годзе адноўлены Інстытут славяназнаўства ў Маскве.

1955 – арганізавана Міжнародная нарада славiстаў у Бялградзе, пераўтвораная ў III Міжнародны з’езд славiстаў. На ім быў створаны пастаянна дзейны орган – Міжнародны камiтэт славiстаў (старшыня – акадэмік В.У. Вінаградаў). Прысутнічалі вядомыя вучоныя з неславянскіх краін (Андрэ Ваян, Макс Фасмер, Нікалас Ван-Вейк).

1958 – IV з’езд у Маскве. Вельмі буйны форум, удзельнічалі вучоныя з 27 краін. Праходзіў у новым будынку МДУ на Ленiнскіх гарах. Было 2 тысячы дэлегатаў, надрукавана 250 дакладаў. Устаноўлены шматлікія асабістыя кантакты. Намечана стварэнне “Агульнаславянскага лiнгвістычнага атласа”, “Слоўніка славянскай лiнгвістычнай тэрміналогіі” (выдадзены ў 1977–1979 у Чэхаславакіі).

1963 – V з’езд у Сафіі, 1968 – VI з’езд у Празе, 1973 – VII з’езд у Варшаве, 1978 – VIII з’езд у Заграбе, 1983 – IX з’езд у Кіеве, 1988 – X з’езд у Сафіі, 1993 – XI з’езд у Браціславе, 1998 – XII з’езд у Кракаве, 2003 – XIII з’езд у Любляне, 2008 – XIV з’езд у Охрыдзе, 2013 (20–27 жніўня) – XV з’езд у Мiнску, 2018 – XVI з’езд у Бялградзе.

Найбольш вядомыя перыядычныя выданні па славiстычнай праблематыцы – часопiсы “Славяноведение” (Москва), “Slavia” (Прага), “Slavia Orientalis” (Варшава), “Slavia Occidentalis” (Познань).

У Беларусі існуюць Беларускі камiтэт славiстаў (з 1957), аддзел славiстыкі і тэорыі мовы (раней – сектар агульнага і славянскага мовазнаўства) у Інстытуце мовазнаўства НАН Беларусі (з 1962), кафедра тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства ў БДУ (з 1966).

Вядомыя беларускія вучоныя-славiсты: В.У. Мартынаў, А.Я. Супрун, Б.А. Плотнікаў, Г.А. Цыхун, Н.Б. Мячкоўская, Б.Ю. Норман, Р.У. Краўчук, М.Г. Булахаў, В.Л. Вярэніч, І.І. Лучыц-Федарэц, М.П. Антропаў.

У ВДУ праходзіла рэгулярная навуковая канферэнцыя “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і лiтаратуразнаўства” (9 разоў, з 1990 па 2013).

Сёння славяназнаўства стала адной з найважнейшых састаўных частак нацыянальнай культуры славянскіх народаў.

ПЛАНЫ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 1

ТЭМА: Старажытныя славяне. Праславянская мова

ПЫТАННІ:

1. Паходжанне славян і іх прарадзіма.
2. Праславянская мова. Праславянская транскрыпцыя.
3. Жыццё старажытных славян па моўных звестках.

ЛІТАРАТУРА

1. Багдзевіч А.І., Ляскевіч С.Г. Уводзіны ў славянскую філалогію. – Гродна, 2011. – С. 103–112, 125–127.
2. Введение в славянскую филологию / Под ред. А.А. Кожинной. – Мн., 2019. – С. 5–23, 67–75.
3. Славянская филология: Вводный курс: учебно-методический комплекс / авт.-сост. А.Н. Деревяго. – Витебск, 2010. – С. 20–31, 36–43.
4. Соколянский А.А. Введение в славянскую филологию. – М., 2004. – С. 84–88, 96–99, 110–116.
5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – 2-е изд. – Мн., 1989. – С. 16–24, 155–160, 186–194, 261–263.
6. Супрун А.Е., Калюта А.М. Введение в славянскую филологию. – Мн., 1981. – С. 19–27, 161–183.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 2

(Калёквіум па выніках самастойнай падрыхтоўкі)

ТЭМА: Узнікненне славянскай пісьменнасці.

ПЫТАННІ:

1. Дзейнасць Канстанціна (Кірылы) і Мяфодзія.
2. Развіццё пісьменнасці ў Балгарскім царстве.
3. Значэнне дзейнасці славянскіх першаасветнікаў.

ТЭМА: Помнікі старажытнага славянскага пісьменства. Стараславянская мова.

ПЫТАННІ:

1. Надпісы на камянях.
2. Помнікі вузкага і шырокага канона.
3. Стараславянская мова як першая літаратурна-пісьмовая мова славян. Асноўныя перыяды ў яе развіцці.

ТЭМА: Стараславянскія азбукі (кірыліца і глаголіца).

ПЫТАННІ:

1. Асноўныя гіпотэзы аб паходжанні стараславянскіх азбук.
2. Абазначэнне гукаў і лікаў у кірыліцы і глаголіцы.
3. Далейшы лёс славянскіх азбук.

ЛІТАРАТУРА

1. Багдзевіч А.І., Ляскевіч С.Г. Уводзіны ў славянскую філалогію. – Гродна, 2011. – С. 242–272.
2. Введение в славянскую филологию / Под ред. А.А. Кожинной. – Мн., 2019. – С. 24–66, 249–253.
3. Славянская филология: Вводный курс: учебно-методический комплекс / авт.-сост. А.Н. Дервяго. – Витебск, 2010. – С. 78–88.
4. Соколянский А.А. Введение в славянскую филологию. – М., 2004. – С. 302–324, 330–344.
5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – Мн., 1989. – С. 265–314.
6. Супрун А.Е., Калюта А.М. Введение в славянскую филологию. – Мн., 1981. – С. 238–284.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 3

ТЭМА: Украінская мова і яе асноўныя асаблівасці

ПЫТАННІ:

1. Графіка-арфаграфічныя асаблівасці ўкраінскай мовы.
2. Фанетыка-арфаэпічная сістэма ўкраінскай мовы.
3. Спецыфіка граматычнага ладу ўкраінскай мовы.
4. Формулы маўленчага этыкету і пабудова элементарнага дыялогу.
5. Асобныя лексіка-семантычныя групы (назвы пораў года, месяцаў, дзён тыдня, асноўныя лічэбнікі і займеннікі).

ЛІТАРАТУРА

1. Багдзевіч А.І., Ляскевіч С.Г. Уводзіны ў славянскую філалогію. – Гродна, 2011. – С. 152–157.
2. Введение в славянскую филологию / Под ред. А.А. Кожинной. – Мн., 2019. – С. 106–118.
3. Кондрашов Н.А. Славянские языки. – 3-е изд. – М., 1986. – С. 83–96.
4. Соколянский А.А. Введение в славянскую филологию. – М., 2004. – С. 394–397.
5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – 2-е изд. – Мн., 1989. – С. 55–64.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 4

ТЭМА: Польская мова і яе асноўныя асаблівасці

ПЫТАННІ:

1. Графіка-арфаграфічныя асаблівасці польскай мовы.
2. Фанетыка-арфаэпічная сістэма польскай мовы.
3. Спецыфіка граматычнага ладу польскай мовы.
4. Формулы маўленчага этыкету і пабудова элементарнага дыялогу.
5. Асобныя лексіка-семантычныя групы (назвы пораў года, месяцаў, дзён тыдня, асноўныя лічэбнікі і займеннікі).

ЛІТАРАТУРА

1. Багдзевіч А.І., Ляскевіч С.Г. Уводзіны ў славянскую філалогію. – Гродна, 2011. – С. 166–172.
2. Введение в славянскую филологию / Под ред. А.А. Кожинной. – Мн., 2019. – С. 123–144.
3. Кондрашов Н.А. Славянские языки. – 3-е изд. – М., 1986. – С. 108–127.
4. Соколянский А.А. Введение в славянскую филологию. – М., 2004. – С. 382–383.
5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – 2-е изд. – Мн., 1989. – С. 67–75.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 5

ТЭМА: Чэшская мова і яе асноўныя асаблівасці

ПЫТАННІ:

1. Графіка-арфаграфічныя асаблівасці чэшскай мовы.
2. Фанетыка-арфаэпічная сістэма чэшскай мовы.
3. Спецыфіка граматычнага ладу чэшскай мовы.
4. Формулы маўленчага этыкету і пабудова элементарнага дыялогу.
5. Асобныя лексіка-семантычныя групы (назвы пораў года, месяцаў, дзён тыдня, асноўныя лічэбнікі і займеннікі).

ЛІТАРАТУРА

1. Багдзевіч А.І., Ляскевіч С.Г. Уводзіны ў славянскую філалогію. – Гродна, 2011. – С. 172–178.
2. Введение в славянскую филологию / Под ред. А.А. Кожинной. – Мн., 2019. – С. 162–176.
3. Кондрашов Н.А. Славянские языки. – 3-е изд. – М., 1986. – С. 127–151.

4. Соколянский А.А. Введение в славянскую филологию. – М., 2004. – С. 378–380.

5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – 2-е изд. – Мн., 1989. – С. 81–89.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 6

ТЭМА: Балгарская мова і яе асноўныя асаблівасці

ПЫТАННІ:

1. Графіка-арфаграфічныя асаблівасці балгарскай мовы.
2. Фанетыка-арфаэпічная сістэма балгарскай мовы.
3. Спецыфіка граматычнага ладу балгарскай мовы.
4. Формулы маўленчага этыкету і пабудова элементарнага дыялогу.
5. Асобныя лексіка-семантычныя групы (назвы пораў года, месяцаў, дзён тыдня, асноўныя лічэбнікі і займеннікі).

ЛІТАРАТУРА

1. Багдзевіч А.І., Ляскевіч С.Г. Уводзіны ў славянскую філалогію. – Гродна, 2011. – С. 196–205.

2. Введение в славянскую филологию / Под ред. А.А. Кожинной. – Мн., 2019. – С. 254–267.

3. Кондрашов Н.А. Славянские языки. – 3-е изд. – М., 1986. – С. 221–235.

4. Соколянский А.А. Введение в славянскую филологию. – М., 2004. – С. 374–375.

5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – 2-е изд. – Мн., 1989. – С. 103–110.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ № 7

ТЭМА: Гісторыя ўзнікнення і развіцця славянскай філалогіі

ПЫТАННІ:

1. Вытокі славянскай філалогіі. Філалагічныя здабыткі на землях старажытнай Беларусі.

2. Узнікненне славянскай філалогіі. І. Добраўскі і А. Вастокаў як заснавальнікі славістыкі.

3. Развіццё славянскай філалогіі ў XIX стагоддзі. Працы В. Копітара і П. Шафарыка.

4. Я. Карскі як філолаг-славіст.

5. Славістыка ў XX–XXI стагоддзях.

ЛІТАРАТУРА

1. Дзятко Д.В. Яўхім Карскі // Дзятко Д.В., Міхайлаў П.А. Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі. – Мн., 2017. – С. 72–114.
2. Карский Е.Ф. Белорусы: 3 т. Т. 1. – Мн., 2006 [1903]. – С. 31–89.
3. Кондрашов Н.А. Славянские языки. – 3-е изд. – М., 1986. – С. 49–62.
4. Славянская филология: Вводный курс: учебно-методический комплекс / авт.-сост. А.Н. Деревяго. – Витебск, 2010. – С. 120–138.
5. Супрун А.Е. Введение в славянскую филологию. – 2-е изд. – Мн., 1989. – С. 315–433.

ПЫТАННІ ДА ЗАЛІКУ

1. Філалогія і яе месца сярод гуманітарных навук. Асноўныя філалагічныя дысцыпліны.
2. Славянская філалогія і яе састаўныя часткі.
3. Усходнеславянскія народы, іх асноўныя этнічныя характарыстыкі (колькасць, рассяленне, дзяржаўнасць, мовы, канфесіі).
4. Заходнеславянскія народы, іх асноўныя этнічныя характарыстыкі.
5. Паўднёvasлавянскія народы, іх асноўныя этнічныя характарыстыкі.
6. Паходжанне і прарадзіма старажытных славян. Крыніцы звестак пра старажытных славян.
7. Праславянская мова. Праславянская транскрыпцыя.
8. Жыццё старажытных славян па моўных звестках.
9. Пачатковае рассяленне славян. Тэорыя субстрату.
10. Узнікненне і гістарычнае развіццё дзяржаўнасці ў славян.
11. Славяне ў XX–XXI стагоддзях.
12. Узнікненне славянскай пісьменнасці. Дзейнасць Канстанціна (Кірылы) і Мяфодзія, яе значэнне.
13. Помнікі старажытнага славянскага пісьменства. Стараславянская мова.
14. Дзейнасць вучняў Кірылы і Мяфодзія. Асноўныя перыяды ў развіцці стараславянскай мовы.
15. Стараславянскія азбукі (кірыліца і глаголіца), іх гістарычны лёс.
16. Украінская мова і яе асноўныя асаблівасці (пісьмо, фанетыка, граматыка).
17. Польская мова і яе асноўныя асаблівасці.
18. Чэшская мова і яе асноўныя асаблівасці.
19. Балгарская мова і яе асноўныя асаблівасці.
20. Вытокі славянскай філалогіі.
21. Узнікненне і развіццё славяназнаўства ў XIX стагоддзі.
22. Славістыка ў XX стагоддзі і на сучасным этапе.

ТЭКСТЫ НА СЛАВЯНСКИХ МОВАХ

УКРАЇНСКАЯ МОВА

Тарас Шевченко

Причинна

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

У таку страшну погоду на берег Дніпра виходить дівчина. Вона чекає свого коханого, що пішов у похід разом з іншими козаками. Вона збожеволіла від зілля, яке дала їй ворожка, щоб менше тужила за козаком.

Дівчина – сирота, у неї було тільки одне щастя в житті – її коханий, але, мабуть, і його вона втратила. Від горя дівчині починає ввижатися, що з води виходять маленькі діти, дівчата. Вони співають, кружать навколо неї, сміються. Дівчина лізе на дерево, до самої верхівки. Дивиться униз – там її чекають русалки. Коли дівчина спустилася, русалки залоскотали її.

Дівчина лежить під старим дубом при битій дорозі. В цей час повертається козак і бачить кохану. Він передчуває щось недобре. Побачивши, що кохана вмерла, “зареготавсь, розігнався – та в дуб головою”. Над могилою козака посадили явір та ялину, а над дівочою могилою – червону калину.

Леся Українка

Contra spero! (Без надії сподіваюсь!)

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?
Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!
Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

I від сліз тих гарячих розстане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зйдуть – і настане
Ще й для мене весела весна.
Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.
В довгу темную нічку невидну
Не стулю ні на хвилю очей –
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.
Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!

ПОЛЬСКАЯ МОВА

Jarosław Iwaszkiewicz

* * *

Niebo świeci. Chmurki tają,
Sterczą w górę lasów rożny.
Pies pilnuje: chmiel zbierają –
Wieczór zbiera się ostrożny.

Siano jakby samo jedzie,
Konik zagrzebany niknie.
Jak mak świeci chustka w przedzie.
W głębi gajów puszczyk krzyknie.

I zamilknie. Dziewka grabi
Resztki grabką. Ryczy krowa.
Świerszcz strzykaniem nockę wabi,
Która biegnie już gotowa.

Maria Jasnorzewska-Pawlikowska

Miłość

Wciąż rozmyślasz. Uparcie i skrycie.
Patrzysz w okno i smutek masz w oku...
Przecież mnie kochasz nad życie?
Sam mówiłeś przeszłego roku...

Śmiejesz się, lecz coś tkwi poza tem.
Patrzysz w niebo, na rzeźby obłoków...
Przecież ja jestem niebem i światem?
Sam mówiłeś przeszłego roku...

Ч Э Ш С К А Я М О В А

Kde domov můj? (Česká hymna)

Kde domov můj? Kde domov můj?
Voda hučí po lučinách,
bory šumí po skalínách,
v sadě stkví se jara květ,
zemský ráj to na pohled!
A to je ta krásná země,
země česká domov můj,
země česká domov můj!

Kde domov můj? Kde domov můj?
V kraji znáš-li Bohu milém,
duše útlé v těle čilém,
mysl jasnou, vznik a zdar,
a tu sílu vzdoru zmar?
To je Čechů slavné plémě,
mezi Čechy domov můj,
mezi Čechy domov můj!

Karel Čapek

Lidé

Je to, pane, trápení. Já musím co chvíli zahánět kluky, aby neškádlili mého psa. To já zase musím zahánět psy, aby nehonili mou kočku. A já musím střílet na zahradě kočky, aby mně nehonily ptáčky. A já musím střílet ptáčky, aby mně nesežrali třešně.

Mšice

Paní sousedko, je na světě nějaká spravedlnost? Překážím já někomu? Stojím někomu v cestě? Sedím si zticha na spodu listu, vidět mě není, slyšet mě není, krčím se ve svém koutečku jako dušička, mám pokoj, hledím si svého, jen svá vajíčka snesu a z lístku na lístek se tichounce přestěhuju – říkám vám, paní, já nic s nikým nemám, nederu se do popředí, do ničeho se nepletu, a přece mne Člověk, ten surovec, ten Herodes, nenávidí a potírá.

БАЛГАРСКАЯ МОВА

Димчо Дебелянов

Скрити вопли

Смирено влязъл в стаята позната,
последна твоя пристан и заслона,
да шепнеш тихи думи в тишината,
впил морен поглед в старата икона:
аз дойдох да дочакам мирен заник,
че мойто слънце своя път измина...
О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!

Ивайло Петров

Един миг свобода

Надзирателят влезе в бараката и каза:

– Старец, свободен си!

– Как, какво...

– Свободен си, казвам. Вдигай си партушината и дим да те няма!

Заповедта за освобождението му тръгна от ръка на ръка. Старецът стоеше до нара, примигваше смешно, а бялата четина на брадата му се къпеше в пот. Десетки очи бяха устремени в него и в тях се четяха найразлични чувства. И завист може би. Не е лесно да гледаш как някой прекрочва прага на свободата, а ти оставащ в каторгата. Старецът мълчеше смутен и стискаше в длан последното си изобретение – един палячо гимнастик, който се праврещаше с лекото и изящно безразличие на кукла.

СПІС РЕКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная літаратура

1. Багдзевіч, А.І. Уводзіны ў славянскую філалогію : дапаможнік / А.І. Багдзевіч, С.Г. Ляскевіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 274 с.
2. Булахов, М.Г. Восточнославянские языки : учеб. пособие для студентов / М.Г. Булахов, М.А. Жовтобрюх, В.И. Кодухов. – М. : Просвещение, 1987. – 304 с.
3. Введение в славянскую филологию : пособие / Н.А. Волотовская [и др.] ; под ред. А.А. Кожинной. – Минск : БГУ, 2019. – 287 с.
4. Введение в славянскую филологию : учеб.-метод. пособие / авт.-сост. А.Н. Деревяго. – Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2011. – 76 с.
5. Калюта, А.М. Введение в славянскую филологию : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / А.М. Калюта, А.Е. Супрун. – Минск : Выш. шк., 1981. – 432 с.
6. Кондрашов, Н.А. Славянские языки : учеб. пособие для студентов филол. спец. / Н.А. Кондрашов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1986. – 239 с.
7. Славянская филология : Вводный курс : учеб.-метод. комплекс / авт.-сост. А.Н. Деревяго. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2010. – 159 с.
8. Соколянский, А.А. Введение в славянскую филологию : учеб. пособие для студентов филол. фак. высш. учеб. заведений / А.А. Соколянский. – М. : Академия, 2004. – 400 с.
9. Супрун, А.Е. Введение в славянскую филологию : Учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / А.Е. Супрун. – 2-е изд., перераб. – Минск : Выш. шк., 1989. – 480 с.

Дадатковая літаратура

1. Бирнбаум, Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции / Х. Бирнбаум. – М. : Прогресс, 1986. – 512 с.
2. Введение в славянскую филологию : учеб.-метод. материалы / авт.-сост. Е.А. Болтовская. – Могилев : УО “МГУ им. А.А. Кулешова”, 2012. – 44 с.
3. Введение в славянскую филологию : учеб.-метод. рекомендации для студентов филол. фак. / Сост. О.А. Фелькина, В.П. Янчук. – Брест : Изд-во УО “БрГУ им. А.С. Пушкина”, 2003. – 46 с.
4. Гимбутас, М. Славяне. Сыны Перуна / М. Гимбутас. – М. : Центрполиграф, 2007. – 216 с.
5. Дуличенко, А.Д. Введение в славянскую филологию : учеб. пособие / А.Д. Дуличенко. – М. : Флинта ; Наука, 2015. – 715 с.

6. Жлуктенко, Ю.А. Изучаем украинский язык : самоучитель / Ю.А. Жлуктенко, Е.А. Карпиловская, В.И. Ярмач ; под ред. В.М. Русановского. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Муравей, 2004. – 238 с.
7. Ивашина, Н.В. Чешский язык / Н.В. Ивашина, Б.А. Плотников. – Минск : Университетское, 1985. – 110 с.
8. Истрин, В.А. 1100 лет славянской азбуки / В.А. Истрин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 189 с.
9. Карпов, В.А. Болгарский язык / В.А. Карпов. – Минск : Изд-во БГУ, 1983. – 96 с.
10. Киклевич, А.К. Польский язык : практ. курс / А.К. Киклевич, А.А. Кожинова. – Минск : ТетраСистемс, 2000. – 320 с.
11. Минералов, Ю.И. Введение в славянскую филологию : учеб. пособие / Ю.И. Минералов. – М.: Высш. шк., 2009. – 319 с.
12. Норман, Б.Ю. Болгарский язык в лингвострановедческом аспекте : курс лекций / Б.Ю. Норман. – Минск : БГУ, 2005. – 131 с.
13. Пальцев, Г.В. Польский язык / Г.В. Пальцев. – Минск : Университетское, 1984. – 100 с.
14. Рудэнка, А.М. Украінская мова для беларускамоўных : дапам. для студэнтаў філал. фак. / А.М. Рудэнка, Н.А. Валатоўская. – Мінск : БДУ, 2012. – 95 с.
15. Рыбаков, Б.А. Язычество древних славян / Б.А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 607 с.
16. Седов, В.В. Происхождение и ранняя история славян / В.В. Седов. – М. : Наука, 1979. – 156 с.
17. Супрун, А.Е. Лексическая типология славянских языков / А.Е. Супрун. – Минск : БГУ, 1983. – 46 с.
18. Супрун, А.Е. Праславянский язык / А.Е. Супрун. – Минск : Университетское, 1993. – 82 с.
19. Супрун, А.Е. Старославянский язык / А.Е. Супрун. – Минск : Университетское, 1991. – 80 с.
20. Толстой, Н.И. Язык и народная культура : очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 510 с.
21. Чекмонас, В.Н. Введение в славянскую филологию : учебник для студентов-филологов / В.Н. Чекмонас. – Вильнюс : Мокслас, 1988. – 292 с.
22. Широкова, А.Г. Чешский язык / А.Г. Широкова, В.Ф. Васильева, А. Едличка. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 344 с.